

... Sest kõik asuvad teele
ja kõik jõuavad mingil määral pärale

Ja kõik isad on kummargil kangaspuude taga
kudumas kangast lastele jätkata

Ja kõik inimesed on sündinud
sinise mere ääres

JA KÕIK INIMESED ON SÜNDINUD
GENUAS

Jaan Kross „Maailma avastamine“
19. veebruaril 2020 oli Jaan Krossi sajas sünniaastapäev.

Jaan Kross ja Kassarimaa

Maarja Undusk

Jaan Kross jõudis esimest korda Hiiumaale 60-ndate aastate lõpus. Silvia Rannamaa ja Harald Suislepp olid Jaani ja Ellenit juba korduvalt endale oma mõned aastad varem muretsenud suvekoju kui ühte imelisse kohta külla meelitanud, ent see käik oli olude sunnil ikka edasi lükkunud. Kuni kord ühel sügisel päeval kohtas Jaan kirjanike maja õues naabrimeest Haraldit, kes meelitas ta enesega kaasa Kassaris müügil olevat Rooli talu vaatama. Nimelt oli teada, et Krossid otsisid juba ammuilma endale suvekodu. Tegelikult kulgesid nende otsingud pigem mööda Mandri-Eesti mereäärseid ja läänesaared olid nende seirest välja arvatud kui Tallinna-kodust liiga kauge ja ligipääsu mõttes komplitseeritud kant. Teatavasti oli saartele pääsemiseks vaja piiritsooniluba ja praamiühendus mandriga oli harv, pikaldane ja mugavustevaba.

Rooli talukoht kolhoosi lehmalauda naabruses ei pakkunud Jaanile suuremat huvi, ent Harald Suislepa mahitusel mindi kaema ka Lepiku talu, mis asus müügil olevast Rooli talust paarsada meetrit Sääre tirbi pool. Jaan armus Lepikusse esimesest pilgust, kuid koht polnud üldsegi müügis. Ent

Jaanil ja Haraldil õnnestus tänu heale jutule ja paarile pudelile peremees, Lepa Anna vend Lepiku Mauni pikapeale nõusse rääkida ja talukoht „broneerida“, ühesõnaga saavutada kokkulepe, et Lepikut kellelegi teisele ei müüda. Aasta-poolteise pärast, kui Mauni otsustas oma laste juurde elama kolida, müüski ta Lepiku talu Jaan Krossile maha.

Reeglina tegid Jaan ja Ellen suuremad ja väiksemadki ostuotsused koos, aga et Ellen oli parasjagu väikeste poegade linnas rakkes, võttis otsuse sedapuhku vastu Jaan üksi, muidugi mõista Ellenit eelnevalt veendes Lepiku talu vastupandamatuses. Jaa, ka Ellenile meeldis talukoht väga, kui ta sinna lõpuks 1971. aasta varakevadel esimest korda jõudis. Ent kui Jaani jaoks oli see „üks lõpmata võluv paik“ oma võimsate põlispuude, kolhoosi lehmakarja poolt ühtlaseks põetud kadastike ja vana õunaaiaga, siis Ellen nägi Lepiku võlule lisanduvat märkimisväärset lisakoormust ja asjaajamiste keerukuse tõusu. Sest tagasihoidliku asunikutalu hooned olid üpris viletsas seisus ja majapidamist tuli suuresti alles hakata üles ehitama. Asjaolu, et Jaan Krossist oli hiljaaegu saanud romaanikirjanik („Kolme

katku vahel“ 1. osa ilmus 1970. aastal), tähendas küllaltki häid, ehkki ebaregulaarseid sissetulekuid, mis võimaldasid ehitustöödega hoogsalt pihta hakata. Ehitajateks olid Krosside sõbrad vennad Valter ja Karla Korb, keda võis täielikult usaldada nii ehituskvaliteedi kui ka finantsküsimumuste osas. Ehitustööd jäid kestma aastakümneteks, ent oma esimesed suvekuud Kassaris veetis perekond siiski juba 1971. aastal.

Jaan Krossile kujunes Kassari kodust ka väga mõnus töötegemise koht. Talle meeldis ette võtta pikki jalutuskäike mööda mereäärt ja kadastikuradu kuni Sääre tirbini välja. Niimoodi jalutades mõtles ta intensiivselt oma parajasti käsil oleva romaani tegelaste ettevõtmiste üle. Peale jalutuskäiku ja tassi head kanget kohvi ning Elleni tehtud võileiba istus Jaan taas oma kirjutuslaua taha ja jätkas mõnuga kirjatööd. Ellenile luges ta igal õhtul ette valminud lehekülgi, mille üle nad omakeskis arutlesid, laiemale kuulajaskonnale aga viimase romaani viimati valminud peatükki. Seda ei juhtunud ülemäära sageli, kui arvestada, et Jaani ideaalnorm oli üks lehekülg puhast teksti päevas,

peatükk aga võis olla paarkümmend lehekülge pikk. Ettelugemist kogunesid kuulama parasjagu majas olevad kaaslased ja kaimud. Eriti hubased olid need lugemisõhtud katusealusesse ehitatud ruumikas töötoas, mille väljaehitamise tarbeks sai vendade Korbide poolt ja sisearhitektist sõbra Vello Asi jooniste järgi majal katust tõstetud.

Jaan armastas jalutleda ja unistada ka vanas õunaaias, kus võlvusid kunagise Kassari mõisa kärnerina töötanud naabri-Augusti poogitud iidsed õunapuud. Aed oli rajatud taluga ühel ajal, kahekümnendate aastate algupoolel, ja oli Krossi-ajaks umbes viiekümneaastane. Need olid ehedad kohalikud

sordid, nii mõnelgi sordinimi teadmata. Jaan armastas õunu korjata, kas mahla pressimiseks või et sügisõhtuti pika köögilaua taga neid koorida, lõikuda ja tüllkardinaga kaetud raamile kuivama laduda. See oli mõnus pretensioonitu tegevus, mis ei takistanud mõtetes oma poolelioleva kirjatöö juures püsimist.

Kassari oli Jaan Krossi jaoks meretagune pelgupaik, kuhu linnameelu eest pakku minna. Esialgu miinuseks peetud kaugus pealinnast osutus hinnaliseks oma raskesti ligipääsetava meretaguse olekuga. Praamireis Hiiumaale oli kui mängu-välismaareis, enese lahtilükkamine nõukogude tegelikkusest. Hiiumaa oli puhas, terviklik ja

eestikeelne ka läbi nõukogude aastate. Väärtuseks omaette hindas Jaan asjaolu, et Kassaris ei olnud piirivalvet, mis oli võõrvõimu pidevaks ahistavaks meeldetuletuseks Hiiumaa põhjarannikul.

Siiski polnud Krossidel ka suvekülastest puudus. Enamgi veel, neid liikus üpris ohtrasti, ent üks põhiline kutsuja ja korraldaja oli ikka Ellen. Jaan võttis heal meelel seltsielust osa, kuid ei lasknud külastel eriti oma töörütmi häirida, irdudes tundideks kirjutuslaua taha. Seda enam võis ta aga olla suurepärase seltskonnakaaslane, jutuvestja ja ka tähelepanelik kuulaja.

Jaan Kross 1936. aastal ema ja isaga

Aleksander Kerner ja tema õed

Anne Rekkaro

2020. aasta aprillis Haapsalus

Püüan meenutada Sassi, nagu teda tookord kutsusid tema Otil elavad õed Mann ja Liisa. Olin neljane, kui esimest korda nägin seda imposantset, suurekasvulist, lumivalge siilisoenguga härrat. Mäletan, et mul oli tema vastu suur aukartus, sest ta tundus väga tähtsa isikuna. Seda toonitas tema kõvera käepidemega jalutuskepp, mida ta kõndimisel alati kasutas, sest ta lonkas ühte jalga. Seljas olen tal alati (suviti) näinud kõrge kaelusega kulunud musta frentši, mis oli kaelaauuni kuldplekist nööpidega korralikult kinni nõõbitud. Kui ta küla peale läks, oli tal käe otsas piimamannerg. Igaks juhuks. Mangumas ta ei käinud, küllap ei maksnud ka piima ja munade eest, mis talle head inimesed ikka kaasa panid. See mõni kopikas, mis tookord pensioniks maksti! Kolhoositööl ta ei käinud, oli selleks küllalt eakas ja lombakas pealegi. Kuid igal „kinuõhtul” kopsis ta Oti õuest läbi rahvamaja poole, viiulikast käe otsas.

Sassil oli kolm õde, tema nende ainuke elus olev vennas. Anna, vanim õdedest, läks noore preilina Tallinna õmblusmamsliks õppima. Oli virk, täpne ja kindlameelne, lõi kenasti oma ametis läbi. Linnakombed võttis ta

hoolega üle, oli ehtne peene pihaga daam ja kõpsis veel kaheksakümneseltki kõrgetel kontsadel Tallinna tänavail sirgelt ja kiiresti kõndida. Ei mäleta, et ta oleks kunagi Kassaris oma õdesid-venda vaatamas käinud. Võib-olla pelgas ta lapsi, tema ise mehele ei läinud ja lapsi tal ei olnud. Mina kohtasin teda vahel harva Melitta, Manni tütre juures Tallinnas, tema Valgevase tänava korteris. Pelgasin tädi Annat vist, ta oli mu meelest nii peen ja range olekuga, et ma ei sõandanud pikemaks Melli juurde jääda. Tegin ainult viisaka niks, teretasin vanapreilit ja kadusin üle õue oma koju.

Liisa, Sassi kõige noorem õde, oli kuju poolest hoopis teistsugune, pringilt ümmargune, nii näost kui

kehast. Kuid samuti kindla sõnaga ja järeleandmatu. Ütles vahel karmi sõnagi, kui lapsena hullama kippusin. Igati austust vääriv natuur. Liisa käis kolhoosis tööl. Küllap ta tegi põllutööd. Õhtul hilja koju tulles oli ta surmväsinud, vahel ka selle tõttu tujutu. Pesi enda õues puhtaks ja istus siis köögilaua äärde puhkama. Kas ta oma noores põlves mingit ametit õppinud oli, ma ei tea, juttu sellest polnud, kuid kuna tolleaegsed (loe: eestiaegsed) naised olid kõik sündinud meisterkokad, siis oli Liisa „Suure Tõllu” peal aastaid kokaametit pidanud. Sellest oli vahel juttu ja ta oli rääkides alati uhke, et oli nagu mees merd sõitnud.

Liisa oskas ka kaarte panna. Kord võttis ta mind kaasa, kui küla peale sõbranna juurde läks. See oli Palade Teele, kes oli üle küla tuntud kaardimoor. Liisa lasi Teelel endale kaarte panna. Ju ta siis ise enda panemist ei usaldanud. Seal nad arutasid, kaks kaardimoori, mida üks või teine kaartidest välja luges. Mäletan, et Teele tõmbas mu oma sülle istuma. Mulle jäi seal üsna kitsaks, sest tema vägev kõht ulatus istudes peaaegu põlvedeni. Häbenesin seal süles olla, sest ma ei olnud enam oma

Liisa, Mari ja Anna

1920. aastatel

arust tita. Aga kannatasin ära, oli ju kena, et ta minule tähelepanu pööras.

Liisaga magasime Otil ühes kambris. Tuba oli nii väike, et peale kahe kušeti ja tooli, millele riided panna, seal midagi muud ei olnudki. Liisa voodi kohal rippus seinal juukseharjatasku, millele oli mingi tarkusetera tikitud. Ei mäleta kahjuks enam, küllap midagi hoolikusest seal jutuks oli. Mulle meeldis vaadata, kui Liisa magas. Hambad oli ta suust võtnud ja need veetsid öö kusagil teeklaasis. Aga need võimsad helid ja see, kuidas suu sissehingamisel krooku tõmbas ja kurku kadus, välja hingates aga lehtrist toruks muutus, mis õhu plagina ja plurinaga välja puhus. See oli ikka lapsele tore etendus. Seda lõbu sai aga ainult puhkepäeva hommikul, kui Liisal oli aega pikemalt magada, mina aga juba varakult ärkasin ja oma voodi äärel istudes seda nautisin.

Ka Liisa ei olnud nagu Annagi endale peret soetanud. Ta oli ise enda käskija ega hoolinud mehest ja tülikatest lastest. Toidu suhtes oli ta väga nõudlik. Manniga olid eraldi leivas. Mann ei olnud tema meelest miski kokk. Vahel, kui Liisa endale vaaritas, pakkus ta mullegi. Eriti maitsev oli tema küpsetatud soe odrakarask. Paksult soolavõid peale ja hapupiima kõrvale. Oehh!

Võtab praegugi suu vesiseks. Liisa käis üksi meres suplemas. Sinna ta mind kaasa ei võtnud. Tal oli hea huumorimeel, hiiu nalja sai nabani ja kahekesi olles oli meil juttu ja naeru küllaga. Kui Mann juures oli, siis Liisa mind nagu ei märganudki. Arutasid kahekesi külauudiseid, mis Liisa kolhoositöölt tulles kaasa tõi ja mida mina pliidisuu ees järil istudes huviga pealt kuulasin.

Kui ma üheksane olin, tõi Mell puhkusele tulles Tallinnast kaasa kõhnukese poisinaga, nimeks Mati. Poisil polnud sugulasi maal, ta jooksis suvi läbi paljajalu Kalamaja tänavatel linnatolmus ringi. Nüüd toodi linnapoiss Otile kosuma. Lisaks ja seltsiks minule. Liisal oli arusaamine, et kui miski pahandus juhtus, siis pidi seda ikka poiss tegema. Nii sai Mati mõnigi kord ülekohtu osaliseks. Liisa pahandas temaga, selle

pealegi tulemata, et initsiaator olin ikka mina.

Nüüd olen jõudnud Marini, keda kõik Manniks kutsusid. Ta oli malbe ja lahke, hoolitsev ja hooliv ning südamlikult naerata. Pealtnäha suur rahu ja lõpmatu optimism varjasid tegelikult hoopis keerukamat hingeelu. Mann hoidis ennast alati tagaplaanile, ei kõnelnud iial oma raskustest ega muredest. Helde kõigile andma, kõigi muresid ära kuulama, lohutama ja nõu andma, oli ta tõeliselt „vanaema helde, lahke”, nagu ütleb laulusalngi. Ometi oli tolle sõjajärgsel ajal temal, nagu paljudel, suur mure hingel, millest minul aimugi ei olnud.

Maril ja tema mehel Juhan Hollmannil ehk Jussil oli kolm tütart. Helene, Melitta ja Hella (Ella). Kui tüdrukud juba kooliikka jõudsid, tulid Juss ja Mann koos tütardega Kassarist

Keldri Jüri, Anne, Mati ja Laasi Mati 1956. aastal Oti õues

*Hella, Juhan, Villem,
Mari, Liisa, Melitta ja
Helene 1930. aastatel
jõulupuu all*

Tallinna, üürisid Kalamaja kandis Valgevase tänaval Villem Inglise kuuluvast üürikorteritega majas säärvandiga ühetoalise korteri ja panid tüdrukud „ratsagümnaasie” õppima. Oti talu jäi Jussi vanema venna Villu ja Liisa hooldada. Muidugi käis ka Hollmannide pere sagedasti Kassaris, suved veedeti ikka maakodus. Kui tütred koolihariduse olid kätte saanud, jäi linnakorter keskmisele tütrele Melittale, kes õppis naistejuuksuriks ja oli eluaeg Tallinna üks tuntumaid ja nõutumaid juuksureid. Vanem tütar Helene abiellus ja jäi mehega Tallinna elama. Neil sündis poeg Toivo. Mõne aasta pärast abiellus ka Hella ja sai samuti poja, Uku. Suvel olid kõik koos Otil. Toivo oli alles väike, kui ta ema Helene raske

tõve tõttu suri. Ei mäletagi täpselt, kas oli see nüüd suhkruhaigus või midagi muud. Helene ja tädi Anna on maetud Tallinna Rahumäe kalmistule.

Sõda lähenes, punased nõudsid endale baasid, said need ja algas suur põgenemine punase terrori eest. Peamiselt meritsi, kes Soome, kes Rootsi. Ka Hella pere ja Toivo oma isaga olid paadipõgenike seas. Keegi ei teadnud, kas nad jõudsid pärale või uppusid teel. Küsida ei olnud kusagilt, rääkidagi ei tohtinud sellel teemal. Ka põgenikud, kes eluga vabasse maailma jõudsid, ei söandanud kontakti võtta, sest see võis kodustele sanktsioonid kaela tuua. Nii elati pikki aastaid südame värisedes, mingeidki teateid oodates. Mann istus tihti sügavas mõttes, küllap ta Hella ja laste peale mõtles. Tagatoas, Manni ja Jussi abieluvoodi kõrval seisis väikelapse pulkvoodi, seinal selle kohal rippus pilt kaitseinglist, kes kahte last üle väikese sillakese minna aitab. Teadsin, et see oli Uku voodi. Kenasti lapse ootel, valge päevatekiga kaetud. See seisis seal palju aastaid, nagu kallist tütrepojast halba eemal hoides, tolle ingli kaitse all. Tahtsin vahel poistest midagi lähemat teada ja Mann ehk mamma rääkis siis veidi neist. Aga mida oli erilist rääkida kahest väikesest poisist, kes oma vanematega üle suure mere

võõrsile pagesid? Tundsin, et ka mulle oli iga väiksem mälestusekild neist poistest oluline ja püha. Sest mamma rääkis neist vaikselt häälega, minagi küsisin sosinal. Elasime nagu suure saladuse varjus. Praegugi tuleb vesi silma, kui mõtlen sellele päevale, kui mamma sai esimese teate, et kõik paadisoliigid pääsesid eluga. Seda varjatud rõõmu ja hillitsetud õnne! Erilist sära silmades, liigutuste kergust ja vaoshoitust, otsekui kardaks liiga vara hõisata ja üksteisele kaela langeda. See eesti inimese loomus! Uskuda, aga ometi igaks juhuks kahelda, et ära ei sõnaks!

Kord rääkis mamma mulle järgmise loo oma lapsepõlvest. Vanemad olid kusagile kodunt ära läinud ja Anna, lastest kõige vanem, pidi nooremate järele vaatama. Eks ka koduseid toimetusi tegema. Annal tuli hea mõte, et kamandab hoopis Manni tööle. Mann oli hea laps ja kuuletus Annale kergesti. Aga seekord lõi Mannis trots välja, ei tahtnud teha, mida Anna käskis. Jooksis eest ära, Anna järel. Mann ronis kõrgele õunapuu otsa. Anna lubas järele ronida, kui Mann sõna ei kuula. Siis ütles Mann rahulikult: „Kui tuled, pissin sulle pähe!” Anna jäigi uskuma ja Mann pääses tööst.

Olin veel koolieelses eas, kui Juss suri. Nagu enamus eesti maainimesi, saunas infarkti tagajärjel. Tema

vend Villu, šikk vanapoiss ja endine merekaru, oli juba ammu maamullas, mina teda ei näinudki. Ainult esiku nagis rippuv kepp ja kaabu andsid mulle temast aimu. Ka neis olid pühad mälestused, ma ei puutunud neid iial.

Esikus seisis kõrge, kolme sügava sahtliga pesukummut, selle peal peegel ja linikul mõni pisiasi. Kord, kui mamma sahtlist midagi otsis, olin ninapidi juures, nagu lapsed ikka uudishimutsevad. Mis seal sees on? Nägin koolilapse vormimütsi, vist valge, roheline ja musta triibuga servas. See oli Melitta koolimüts. Seda tahtsin pähe proovida. Oli üsna paras. Nii jäigi see mulle kandmiseks. Nokats, nagu poiste müts.

Seda mütsi kandes tundsin, nagu oleks Melitta ise mu lähedal. Hoidsin ja armastasin seda inimest väga. Tema oli esimene,

Melitta 1942. aasta suvel

kes minust tõeliselt hoolis, kellega me hinged kohtusid ja kes mind mõistis. Tema müts andis mulle igatsetud lähedusetunde, turvatunde. Tahtsin kõiges olla nagu tema, niisama armastada Eestimaad, oma kodu ja lähedasi. Melitta oli mulle kui hingesugulane, aateline eeskuju. Tänu temale sai minustki eestlane, hingelt. Mingil ajal tuli mütsil nakk küljest, müts pleekis, kuid ma kandsin seda Otil olles ikkagi sageli. Siis olin tõeline Oti plika, nagu külarahvas mind kutsus.

Aga mitte endast ei tahtnud ma rääkida. Sirgest ja üksildasest poissmehest Sassist ikka. Sassi vanust ei oska ma praegu öelda. Kusagile õdede vahele ta ära mahtus, kuid kellest ta vanem oli, kellest noorem, ei oska enam öelda. Uhke oli ta ja täiesti eriline. Ei napsitanud, ei suitsetanud. Kõrgete nõudmistega iseenda ja ümbritsevate vastu. Noore mehena oli ta Peterburi läinud ja seal aastaid elanud. Küllap ta enamuse noorusajast Venemaal veetiski. Vene keel oli hästi suus. Kui ta Venemaalt tagasi Eestisse tuli, siis asus elama otse Oti naabrusse, pisikesse ühetoalisse halli majakesse, mida ta ise hellitavalt Silvaks nimetas. Teised ütlesid Paki. Paki Sass niisiis. Majake oli tõesti tilluke, nagu postipaki kast, millega tol ajal toiduaineid linnast maale ja vastupidi saadeti, lilla keemilise pliiatsiga aadress peale

Helene, Melitta, Mari ja Sass 1930. aastatel Oti õues

kirjutatud. Maja ees oli odrapõld. Olen sellel põllul teismelisena loorehaga põhku kokku vedanud. Mis viljast sai, ei tea, ehk sai kolhoos selle endale, sest Sassil loomi ega kanu polnud. Küllap ta mingit pensioni sai, aga sellest ei jätkunud ju elamiseks. Nii et võib-olla pidas Sass end odrapudruga ületalve. Küllast käis ta mune ja piima toomas. Ehk poest ka leiba. Kuigi väheusutav, poeleiba anti tollal vaid loomadele, see oli odav ja seda toodi kandekotitais korraga. Inimeste leiba küpsetati ise. Ja see oli ka tol vaesel ajal maailma maitsevaim. Hiiu leib ju! Võib ka olla, et kui mamma leiba küpsetas, ikka neli kahekilost leiba korraga, see oli just ahjutais, siis ehk andis ühe leiva või pool Sassile. Oma vend ju!

Sass käis õhtuti Otil kaarte mängimas. Mulle meeldis

kaardimängu kõrvalt vaadata. Kõige toredamad olid need mahlased ütlemissed, kui kaart kõrge kaarega nätsatades lauale visati. „Vaata nüüd! Küll sa mul alles saad! Ma sulle ehitan! Poiss tapab! Hoia alt! Mis mäng aitab! Mis tuul müürile teeb!“ Kui Sass kaarte segas ja laiali jagama hakkas, sülitas iga kord enne sõrmedele. Mängiti isuga, hasartselt. Ka teravad ütlemissed, hooplemine ja ähvardamine käisid mängu juurde. Keegi ei võtnud neid tõsiselt. Mõnikord, kui Sass võitis, ei suutnud ta näitamata jätta, et üks kaart varruka sees peidus oli. Õed algul justkui pahandasid, siis löid aga käega: Sass on ikka Sass, ei teda paranda haudki. Mann vihastas ka justkui mängult, kuid Liisa tõstis vahel venna sohimängu peale lausa häält. Siis öeldi selle kohta, et tapleb teisega. Sass aga naeris ainult, et vaata rumalaid, sain teid jälle alt tõmmata!

Vahelduseks kirjeldan Sassi majakest seestpoolt vaadates. Väljast polnud seal midagi vaadata, keset lokkavat umbrohtu seisis hall, päikesest pleekinud kolme aknaga majake. Vanasti oleks seda saunaks nimetatud. Tülluke tuulekoda, sealt edasi köök, milles soemüüriaga pliit ja akna all laud. Küllap ka tool laua ääres, ei mäleta seda enam. Toas oli vasakul soemüüri ääres kõrge voodi, kuhu sai haiget

põlve painutamata istuda ja pikali heita. Oti poole vaatava akna all seisis massiivne kirjutuslaud, millel vasaku aknapoolse nurga peal ehtne inimese pealuu, mida alati hirmuvõdinaga vaatasin. Keset lauaplaati kirjutuskomplekt: kaks paksust klaasist vasksete kaantega tindipotti, piklik alus pliiatsitele ja sulepeale, sealsamas ka hõbedane paberinuga. Veel kirjapress, millega värskelt kirjutatud teksti kuivatati. Laual oli ka Venemaalt kaasa toodud suveniir, marmorist alusel Tsar Kolokol ehk tsaar-kell. Nii nagu see Moskvast Kremli ees tänapäevalgi seisab, äramurdunud kolmnurkne tükk selle kõrval. Teise, maja esiküljele avaneva akna ees kõverate jalgadega peen sohva mõne sohvapadjaga. See aken käis lahti, selle kaudu tuulutas Sass hommikuti oma elamist. Voodi päitsis oli seinal suur pilt, vist õlimaali tõmmis ilusa naise portreega, rinna- ja käsi, nagu neid vanasti tehti. Kirjutuslaua kõrval seinal oli raamitud foto mitmes reas seisvatest vormiriietisest meestest, kellel puhkpillid käes. Kõige ees kaks meest, üks neist Sass, mõlemad külili maas, käsipõsakil. See oli raudteelaste pasunakoor Peterburi päevilt. Arvan, et toas võis olla ka mingi riidekapp või kummut, aga ilmselt see lapsele huvi ei pakkunud ja seetõttu ma seda ei mäleta.

Sass võõraid enda juurde ei lasknud. Võib-olla häbenes oma tillukest, kuid armast majakest. Ehk oli solvunud, et küla tema kodu Pakiks nimetas, ei tea. Pigem kaldun arvama, et Sass ei tahtnud tülitajaid. Oli ju kombeks sisseastujale ikka midagi ninaesiseks pakkuda, kuid Sass elatas ennastki vaevalt ära. Niisiis loobus ta ka külaliste vastuvõtmisest. Postimeeski ei koputanud tema uksele, vaid hüüdis õuel ratta kohal harkisjalu seistes peremeest ja andis kirja või teate sealsamas Sassi kätte.

Sass armastas aga ise külas käia. Tühi mannernäpu otsas, lonkas ta tihtilugu küla poole. Kusagil ikka sai juttu puhudes uudiseid kuulda ja midagi poetati ka mannerngusse. Vahel piima, teinekord mune. Külapoisid, vallatud krantsid, olid kord Sassiile mannerngusse hauduja kana alt mune pannud. See pahandas Sassi väga ja sellesse talusse ta ei läinud hulgal ajal. Kuni viha lahtus ja mees põhjusegi unustas. Häda ajab härja kaevu. Läks jälle ega teinud itsitavatest poisinagadest väljagi.

Pisikesi plikasid ja tatise ninaga poisiklunne Sass täie ette ei võtnud. Tema meelest olid need alles inimalged, kellele ei tasunud tähelepanu pöörata. Aga et ta nalja armastas, vahel ka kurja nalja, siis passisid just need

Laasi Liisa ja Paki Sass 1950. aastatel

algajad ilmakodanikud hästi mõne Sassi krutski ohvriks. Eks algul ikka minagi. Sass istus sagedasti Oti köögis Viini toolil, kõvera pidemega kepp põlvede vahel. Kui janu tundis, tõmbas oma kepikõverusega laual seisva hapu leivavee kannu endale ligemale, lükkas peal ujuvad koorukesed näpuga kannu äärele ja võttis tubli sõõmu. Sellesama kepikonksuga sügas vahel pead või habetunud põske. Kui ma temast mööda jooksin, pidin alati tähelepanelik olema, sest Sassi kepikonks oli kiire jooksjal säärest haarama ja karmauhti, olidki pikali. Lohutust valu vastu leidsin ikka mamma juurest, aga Sass ainult naeris häälekalt. Lapse valu ja ehmatus tegi talle nalja. Hakkasin temast eemale hoidma, möödusin tast ainult selja tagant, kui ta mind tähele ei pannud.

Kord oli mamma mulle niidirulli puust südamikuga mängida andnud ja laual oli ka juhuslikult tindipliiats.

See oli selline tiheda läikiva lilla südamikuga pliiats, mida enne kirjutamist suhu pisteti, et süsi märguks ja siis võis kirjutada puu või riide peale. Kiri jäi nagu tindiga, ei olnud enam kustutatav. Keegi oli vist pliiatsit teritanud, hästi terav oli teine. Pistisin pliiatsi niidirulli südamikust läbi ja vehkisin sellega veidi ümber pea, nagu lennutaks raketti. Sass istus teisel pool lauda ega olnud seepärast ohtlik. Äkki lendas pliiats niidirulli südamikust välja, otse Sassi laubale, kulmude vahele. Tardusin, ei osanud midagi teha ega öelda. Liisa ja mamma olid ka köögis ja samuti ehmunud. Siis tormasid Sassi otsmikult vereniret ära pühkima. Kuid Sass lükkas abistajate käed eemale, tõusis toolilt ja lahkus sõna lausumata. Minuga keegi ei pahandanud, ei nõudnud selgitust ega vabandamist. Küllap said aru, et ma seda meelega ei teinud, poleks iial sõandanudki.

Tulemuseks oli, et Sass ei tõstnud kahel järgmisel suvel jalga Otile, kui mina seal olin. Melli süda ikka valutas Sassi pärast. Lihane onu ju. Kui puhkuse ajaks maale tuli, siis käis ka Sassil külas ja viis talle linnast toodud head ja paremat. Minugi hing valutas, tundsin süüd, et olin pere riidu ajanud, aga olin selleks veel liiga väike, et osanuksin Sassi lepitada.

Kolmandaks suveks oli Sassi viha lahtunud ja Otil mängiti jälle õhtuti kaarte. Aga mind ei olnud Sassi jaoks enam olemaski, ühtegi pilku polnud ma väärt. Kardetud kepikonks teadis oma kohta ega kippunud enam iial mind säärest haarama.

Lõpuks aga midagi positiivsemat. Muusika. Vaimustusin juba väga noorelt pillidest ja muusikast. Muusikud olid mu meelet kui pooljumalad, inimkonna tundeline ja peen ülemkiht. Jussist jäänud mandoliini tohtisin küll tinistada, aga mis see aitas, kui oskajat mängijat enam ei olnud, kes mulle pillikeelte näppimise kunsti oleks õpetanud. Sass oli muusikute kuningas. Tema oli taltsutanud viiuli ja suutis isegi, viiul turjal, pillikeeli ja poognat nägemata koerapolkat mängida. See tõstis ta minu silmis kõikidest kassarlastest kõrgemale.

Harva sai tema pillimängu kuulda, sest selleks pidi

rahvamajas „kinu” näidatama. Sass istus oma viiulikasti kui suurima aardega tagareas toolil. Tema aeg jõudis kätte siis, kui kinomehaanik filmikarbid jälle autosse laadis ja rahvas saalipõrandalt pingid seina äärde lükkas. Algas tants. Sassi viiul laulis imelisi tantsuviise, rahvalikke ja mujalt kuuldud. Mõnel viisil olid ka sõnad ja rahvas laulis siis tantsides kaasa. Sass ei laulnud iial, tal oli kare hääl nagu raspel ega sobinud viiuli helidega kokku. Seisin seal ja kuulasin hinge kinni pidades, kuni Mell mu koju magama viis. Terve tee rahvamajast Otile kostsid Sassi viiulimäng ja tantsurahva rõõmsad

hõisked. Oli niinimetatud nõukaaeg, kuid ka elu rasketel aegadel aitab muusika valud ja vaevad unustada. Minust muusikut ei saanud, küll aga sain endale muusikust abikaasa, kes oli veelgi suuremad pillid ära taltsutanud, klaveri ja koguni oreli.

Kõik see Oti rahvas, Kernerid ja Hollmannid, puhkavad Kassari kabeliaias. Mamma pidi oma elu lõpul veel kaks ränka operatsiooni läbi tegema. Gangreen. Algul võeti üks, siis ka teine jalg. Jalutuna elas ta Tallinnas Melitta juures ratastoolis, kuni pääses paradiisi, eemale valudest ja selle maailma mureddest.

Noor Sass oma lemmikuga 20. sajandi algul

Pildid Melitta Hollmanni, Maie Nittimi ja Anne Rekkaro fotokogust.

Mõni sõna Palade ja Paki Priidust, Sassi isast

Priidu Kerner (1844–1927) oli Maunuse ja Leena poeg Esiküla (Kiisi küla) Palade talust. Samast talust, kust kooliõpetaja Priidu Under enesele kaasa leidis. See kaasa oli pere noorim tütar Leena ja temast sai Marie Underi ema. Priidu Kerneril oli oma abikaasa Leenaga kümme last. Artur Adson on paaris kohas kirjutanud, kuidas Priidu jättis 60-aastasena

talust (oli see Esiküla Palade, Uidu küla Palade, kus elas poeg Siim, või mõni kolmas talu, on mulle praegu teadmata) pojale ja ehitas põllule pisikese pakk-kasti meenutava majakese, mida hakatigi kutsuma Pakiks. Kui Adson ja Under 1927. aasta augustis Kärblast Kassarisse Aino Kalda majasse suvitama jõudsid, oli Priidu veebruaris

siitilmast juba läinud. Abikaasa oli lahkunud seitse aastat varem. Kassaris oli jutumehi tollal palju ja ikka võeti ka Priidu jutuks, nii ongi ta üks neid, keda Adson kirjjanikusulega oma Kassari-mälestustes mõnuga kirjeldab. Siinkohal näide 1927. aastast.

Priidu, Leena ja Liisa
Kerner. Aeg 1910–1920

Kui juba jutt on üksikuist kassarlastest, siis kõnelgem mainitud üleõla-vaadatu kõrval eestkätt teisest Priidust, kellest kõik lugu pidasid, Priidu Kärnerist — Issand andku talle rahulilkku hingamist Kassari kabeliaial oma „Ainumase“ kõrval, kelle juure ta kolis tänavu kevadtalvel 83-aastasena. Sellel Priidul oli kaks peamist kirge: jooksis ja nali, nali elava, tabava, piltliku, mõnikord luiskava, sageli päris ehtluuletaja sõna kujul. Nende kahe kire kõrval oli tal kaks lusti: laulda iga toimingu juures ja tublisti süüa — „egas söömine raske pole, muidugu näri ja neela, näri ja neela“ oli ta tavaline ergutus külalistele ja iseenesele. Jooksu pealt võttis enesele naise, kelle ristis eluks ajaks Ainumaseks. See oli nii, nagu ta ise jutustas: lasknud omal tulevasel Ainumasel alasti enese ees joosta, et näha, kas teeb head vabajooksu ja kas kõlbab Priidule. Kõlvanud — võtnud. (Võimalik, et Priidu selle kosimisviisi ka luuletas). Joostes kandis Priidu vanasti iga laupäev oma kümme last ükshaaval sauna ja saunast tagasi, olgu talvel või suvel, ikka alasti joostes. Kuni surmaeelse lühikese haiguseni jooksis ta iga ilmaga saunast alasti tuppa, tegi oma tantsu ja istus siis lõõtspillil koraali mängima. Kui Priidu esikord jalgratast näinud, pistnud ta (ise vana mees) rattaga võidu jooksmas: sõrmed suhu, lõikav vile — ja Priidu kaob kui udu. Joostes ja lauldes küpsetas leiba. Joostes küla peale, laul lakana taga, joostes koju. 60-aastasena kolis ta omast talust välja, jättes talu pojale, ja ehitas südametäiega enesele uue maja, pakk-kasti, nagu ta ise nimetas, mis pidi olema nii pisike, et „edepidi sisse, tagupidi välja“. Siin ta elas oma Ainumasega ja kandis surmani Pakasti-Priidu või lihtsalt Paki-Priidu nime; tegi saarenaistele igasugu töid, parandusi ja uusi, pussnuge ning kühvleid, noapäid ja kõiki tarbeasju puust, rauast, plekist, nahast. Millegi eest raha ei võtnud, laskis tasuda toitudega. Kinkis vahel ka muidu. Kui jutt tuli ta maja väiksusest, siis suurendas ta seda hooplemisega omast isamajast, kus olnud leivaahi nii suur: 12 pätsi mahtunud sisse ja siis jäänud veel ahjusuhu niipalju ruumi, et istu sees ja paika kingi, pätsid aga olnud nii suured, et katsekakk kaalunud kolmkümmend naela ... Kellega Kassaris kokku puutusin ja Priidust juttu tegin, sel nägu lõi muigele, ja sõnanes mälestus Priidust, kel olnud alati nii silmapilkselt valmis iga asja kohta oma tabav-veider ütetus, nii ootamatu ja kena, et mälestaja keelt nilpsab.

Priidu koeraga 1920. aastatel

Veel oli Priidul üks lust: tants. Tantsida vehkis igal vähegi võimalikul juhtumisel. Oma elupäevade õhtuni tantsutas ta oma kuupeudalist keret ja 83 aastat turjal noormehe kergusega. Kust ta selle energia ja lakkamatu elurõõmu võttis, see on meile imekspanuväärt saladus. Aga pühapäiviti oli Priidu tähtis mees: pani sinise kuue selga, puhta valge rätiku kaela ja läks, jooksu jalgades vaevalt maha salates, kabelisse: lõi kella, tallas oreililõõtsa, seadis laulunumbreid tahvlile ja oli ühtlasi kaaluvamaks osaks koguduses, moodustades terve kuuendiku, vahel isegi kolmandiku selle arvust. Kuid egas siingi kogu ses tõsiduses ja innukas jumalaorjuses ta silmist terane säde, priskeilt põskedelt naerulohud, suu ümbert sähvav joon sootuks kustunud, see kõik tukkus kui tuli tuha all, aina karda, et paljastuvad ta tuliterved hambad, lööb särama lai nägu, vimmastub tüse turi, sõrmed suhu, lõikav vile — ja kaob Priidu jooksumuisus, kogu kabelikesega tükis nagu udu ... Kes on lugenud R. Rollandi „Colas Breugnoni“, see annaks selle nime Priidule. Paul Raud on teda maalinud.

*Artur Adson, Jutustus Kassarist. – Õitsituled nr 6, 1927.
Pildid Melitta Hollmanni fotokogust.*

A. Hülge

PS. Täna kõiki, kes minuga kaasa mõtlesid ja pilte vaatasid.

Hanikatsi kalapüük

Marju Hanikat

Meie kodu Hanikatsil ümbritses meri ja mõeldamatu, et seal kala ei oleks püütud. Kartulile oli midagi kõrvast vaja. See oli kestnud põlvest põlve ja ka veel siis, kui mina seal elasin. Aga muidugi tagasihoidlikumalt kui vanasti. Vähem elas siis inimesi ja vajadused olid väiksemad.

Kalapüük algas kevadel, kui meri jääst vabaks sai. Mõlemal perel olid mõrrad ja need pandi sisse (merre) kummagi pere oma maa mere äärde. Mõrdu vaatamas (nõudmas) käidi alguses igal hommikul, hiljem harvemini. Sinna võttis mind vanaisa peaaegu alati kaasa. Kas viieaastasest tüdrukust abi oli, seda ma ei mäleta. Seda mäletan küll, et kalu oli palju, haugid, ahvenad, angerjad, säinad, räimed ja eks oli neid veelgi, ainult kõike ei ole enam meeles.

Edasi tuli suur töö, kala tuli puhastada või rookida. Pesta, soolata, siis paari päeva pärast pandi tahendusele nõrguma ja kuivama. Osa kuivanud kalu pandi pärast tunni, soola raputati natuke vahele. Need pidid talveks jääma. Haugid ja angerjad pandi sumpi, et siis müüa kalalaevale, mis meie ja Saarnaki vahelt läbi sõitis, aga see ei kestnud kaua, vist mõne aasta, sest mingil põhjusel keelati mõrdadega püük ära.

Suvel käisime põhjaõngedega püüdnud. Vahel jalgsi, mõnikord lodjaga, siis sai sügavamas vees. See oli ka omaette töö, vihmausse maa seest otsida, ussitada (ussid konksu otsa panna) ja lõpuks merre lasta. Õhtul ikka sisse lasta ja hommikul vara välja võtta. Varakult selleks, et angerjad õnge otsast ära ei keeraks. See põhja-

õngedega püük oli ikka põnev ja ega siis öösel suurt magada ei saanud. Ja õngede väljavõtmisel tundsid juba eemalt, mis kala otsas oli. Enamasti sai lodjaga käidud, siis pidime kahekesi olema, enamasti ikka vanaisaga. Vahest olime ka Helmiga õngel.

Augustikuus käidi noota vedamas. Kui oli ilus vaikne ilm, tulid säinad madalasse vette mängima. Siis tuli vaikselt kalaparv noodaga ümber piirata ja hakata kokku vedama. Nooda taga oli mõrd, kuhu kalad sisse jäid. Säinad puhastati, soolati ja kuivatati. Midagi paremat siis ei saanud olla kui kuivatatud säinakala.

Seda, kas Hanikatsil talvel unnal käidi või sügisel võrkudega siiga püüti, seda minu mälestustes ei tule esile.

Kalamehejuttu Aldo Kääramehega

Helin Kääramees

Aldu elab Piiri talus. Kaaslaseks vaid üks neljajalgne – kass Triibu. Käin tal, oma vanal heal tuttavaval, ikka paar korda aastas külas. Peaaegu alati on seal keegi omakandi mees juba ees. Nii ei ole ta mitte ükski. Istume köögilaua taga ja ajame juttu. Alati pakub ta mulle külakostiks toodud magusat. Maiustamise ajal meenutame vanu aegu, mil rohi oli justkui rohelisem – olime ise nooremad ning tegusamad.

Viimane kord, kui Aldu jahedasse kööki astusin, istus ta ikka jälle akna all oma toolil, tegi suitsu ja oli kuidagi mõtlik. Meenutas oma isa, kes suri 1986. aastal siinsamas köögis. Näitas tooli, millel isa sel saatuslikul hetkel istus. Ta oli tol korral isale ka kunstlikku hingamist teinud, kuid tulemusteta. Sellised nukrad mõtted mõlkusid märtsikuu laupäeval Aldu peas. Võib-olla oli see tingitud just välja kuulutatud eriolukorrast, mis näib inimesi üksteisele lähemale viivat, paneb mõtleva elu üle ja selle peale, kuivõrd habras see on.

Piiri talu majad ehitas Aldu isa. Koht eraldati Orjaku mõisast 1936. aastal vanaisale. Seal on mees kogu oma elu elanud. Ta oli Piiri pere kolmas laps (peres kasvas täismeheks viis poissi). Praegu on ta Orjaku küla vanim mees – 73-aastane. Vendadest jagab

Alduga elurõõme ja -muresid noorem vend Maidu, kes elab mõnesaja meetri kaugusel.

Läksin kindla teadmise ja ülesandega koguda kalandusteemalisi mälestusi. Aldu aga sel päeval eriti kalajuttu rääkida ei tahtnud. Olen Kassari kalameestega alati hästi läbi saanud ja tihti on minu perele kalagi priipärast kätte käinud, seetõttu leian, et nende meeste tegemised vääriskid kindlasti kirjanemist. Eriti lahked on olnud Aldu, Maidu, kadunud Olev ja ka Indrek. Aitäh teile! Just Olevi käest saadud kala peal on minu lapsed ülesse kasvanud.

Aga panen ikkagi nüüd kirja, mis meil Alduga lõpuks jutuks tuli.

Esimest kalapüüki mäletab Aldu väga selgelt. Kodu juures mere ääres olevat mingi raudvai merepõhjas püsti, sinna sidus poiss isetehtud põhjaõngede liini, ema oli aidanud ussid õnge otsa panna. Tol ajal Aldu ise veel kartis ega osanud. Esimesel korral jäi kohe angerjas konksu otsa, teisel korral sai juba angerja ja kaks ahvenat. Ta oli vaevu pisike põlvepikkune poiss, kui oma esimesed kalad püüdis. Võiks aga justkui öelda, et meri püüdis hoopis tema kinni, sest kala püüab ta tänaseni. Nüüdki plaanib Aldu järgmisel päeval koos Maiduga merele mõrda vaatama minna. Seda hoolimata asjaolust, et jalad

ja käed on raskest tööst pisut kangeks jäänud.

Peale Kassari ja Käina kooli (8. klassi) lõpetamist õppis Aldu Järva-Jaanis traktorist-masinistiks. Õpe kestis kaks aastat. Pärast seda käis ta veel kohustuslikus

sõjaväeteenistuses Gruusias. Seal teenis kaks aastat lennuväepataljonis.

Kolhoosis oli ta algul traktori peal, hiljem autojuht. Autojuhtide tööpäevad olid hooajatöödel pikad ja väsitavad. Aldu väsis rooli keeramisest ära ja süda igatses merele.

Hiiu Kaluris sai ta 3. detsembril 1988. aastal endale Mölder Neeme koha. Paatkonna kapteniks oli Olev Kopli, motoristiks Aldu ja abiliseks Tõnu Hallik. Kassaris oli kaks paatkonda. Teise paatkonda kuulusid Leo Vann ja Avo Kääramees (Naaskel). Nõukogude ajal igaüks kala püüda ei tohtinudki. Püüda tohtis ainult paberitega kalur.

Aadressil Karu tn 3 asunud koolis sai Aldu motoristipaberid, mis andsid õiguse merele minna. Kursused ei andnud kogenud mehele midagi. Küll aga oli Vene pitsatiga paber oluline – ilma selleta paati ei lastud. Paadis pidi olema kolm meest: kapten, motorist ja madrus. Kala püüti nii Kassari kui ka Orjaku kandis, samuti Haldi sadamat ümbritseval merel. Orjakus ei olnud piirivalvekontrolli,

Haldis aga küll. Kalakaitsjad Kalju ja Aino Männik tegid oma tööd korralikult, õelad nad ei olnud. Tol ajal tohtis koolilaps püüda 50 särge.

Püügipiirkonnad olid määratud. Niit Paulil oli kaart, millel olid kaluri nime järgi mõrrakohad ära märgitud. Püügiruut oli kaardi peal. Ääremõrd oli 100 m pikkune ala. Kolmemetrisel mõrral oli 300 m. Püüniste vahe oli 100 m.

Algul, kui Aldu kalurite palgale arvati, mindi merele Kassariotsast. Seal oli kalurite maja ja ka püünisekuur. Kassariotsa vanas kaluritemajas muud mööblit peale toolide ja ühe laua eriti ei olnud. Ometi oli talviti seal hea soe. Nimelt oli

majas ahi, mida mehed ise kütsid. Just seal tegi Aldu oma kaluritöö algusaastatel kevad- ja suvepüügiks ettevalmistustöid: valmistas mõrdu ja püüniseid, parandas võrke jms. Neid varustati kõige vajalikuga. Võrke tehti linast. Püüniseid hoiti püüniste kuuris. Kõnealune kuur on Kassaris tänaseni alles (Pullu publi), kalurite maja lammutati maha ja seal on praegu Kassariotsa majutus.

1988. aastal ehtasid kalurid Orjakusse kalurite maja. Üle tee oli soolamaja. 1989. aastal valmis jääkelder. Orjaku kalurite maja oli pisut suurem kui Kassaris, kuid sisustuse poolest samuti lihtne. Seal oli püünisekuur kalurite maja kõrval.

Paadimootorid olid Aldu ajal juba olemas – poolakate ja Vene omad. Millal need tulid, seda ta ei mäleta. Mida ta aga mäletab, on see, et õngepaat oli 6 meetrit pikk, lappaja 9 meetrit.

Hooajapüükidel hangiti lisatööjõudu küla pealt. Püüti ahvenat, räime, tuulekala, säinast, angerjat ja haugi. Räime mõrraga, tuulekala kastmõrraga. Säinast, angerjat ja haugi püüti ka võrkudega. Mõrda ja seisvat noota kasutati kevadel, põhjaõngi suvel, võrke aasta ringi. Talvel toimus jääalune püük.

Tööpäev algas üsna vara: mindi merele, tühjendati võrgud ja mõrrad. Pärast seda tuli paat sadamas tühjaks laadida, s.t kala pesta ja

Kastmõrra nõudmine 1998. aasta juunis Jausa lahes. Vasakult: Maido Kääramees, Aldo Kääramees, Jaanus Risti, Harri Erik, Olev Kopli ja Tõnu Hallik

Tõnu Hallik ja Aldo Kääramees kalalastiga

Aldo tuulekala müümas

kastidesse panna. Kui transport saabus, tõsteti kastid auto peale. Kõik see käis algusaastatel käsitsi. Näiteks 7 tonni kala – kaks lappajatäit – tuli ise kastidesse panna ning kastidki omakorda ühisel jõul auto peale tassida. Tol ajal tuligi kõik, püüdmisest kala ärasaatmiseni, ise ära teha. Tihti lõppes töö alles hilisõhtul. Järgmisel hommikul mindi jälle varakult merele.

Aja jooksul võeti kasutusele mitmesuguseid tööd lihtsustavaid tööriistu ja meetmeid: paadis rullid, kalavastuvõtus transportöör ja pesemisrenn ning lõpuks ka tõstuk kalakastide autole laadimiseks.

Haldis käidi kalal iga kevad. Seal oldi lausa poolteist kuud

koha peal. Aldu meenutab neid aegu positiivsusega – seal oli tore. Haldis oli ka kokk, kes süüa tegi. Räime käidi püüdmast Kõpu all. Majas olid voodikohad. Ei mingit muret.

Kaluriametiga seoses oli oma toidulaua ikka alati kala ja sellela ei kujuta Aldu oma elu tänaseni ette. Nõukogude ajal püüti endale kala firma võrkudega. Hea kala-aastana mäletab ta 1989. aastat – oli hea ahvena-aasta. Traalipüük aga olnud rannakalurile katastroof.

Kala hindki on aja jooksul muutunud. Tuulekalal oli vanasti järjekord. Tahtjaid oli rohkem kui kalu. Nüüd on vähesed sadamas paati ootamas. Hind on mõnikord laes, teinekord jälle väga madal, oleneb olukorrast.

Aldu on ka karistada saanud. Kalakaitse tegi talle protokollid ja trahvi. Ta mäletab ka, kuidas koolipoisina sai Orjaku truubil säinast püüdes hoiatuse käsipüügi ja kalamarja trampimise eest. Tol korral oli säinast päris palju, seda oli lihtne püüda. Aldu ei ole peljanud paati külalisi kaasa võtta. Naine paadis, paat põhjas – seda Aldu ei usu. Mina sain omal ajal ikka päris mitmel korral

Uhke tuulekalasaba

koos kaluritega merel käia. Mäletan, et ühel korral jäin pool minutit hommikul sadamasse tulekuga hiljaks, paat oli just nina merele pööranud. Kui sadamast välja sõideti, siis tagasi ei pööratud! Läksin hommikul kell viis jälle koju tagasi, sain

tol hommikul hoopis õunapuude aluseid vikatiga niita.

Seiklused, mis Aldule meenusid, olid kõik enamasti seotud uduga – kompass ei tahtnud siis tavaliselt töötada. Nii sai mitmelgi korral merel tiireldud ja kui udu taandus,

avastati end hoopis teisest rannast. Ühel korral pandi asimuut paika Rooli lauda lüpsimasinate hääle järgi.

Sellised jutud olid meil Alduga ühel laupäeval päeval 2020. aasta märtsis, tema sünnikuul.

PS. Nimed Aldo ja Maido on autor kirjutanud nii, nagu neid siin kandis hääldatakse. Pildid Aldo Kääramehe ja Tiiu Kopli fotokogust.

Olev Kopli 1979. aastal Piibunina all lahel talvisel võrgupüügil

Olev Kopli, Mati Pärn ja Jaanus Risti 1997. aastal Ahelaiul õngi ussitamas

Eesti Vabariigi vanune Silvia Rannamaa

Paja Anu

I osa 2018. aasta juuninumbris.

II osa

Käsikirjad ei põle

Leidsin Paja pööningult koltunud lehed, toodud ilmselt põletamiseks, aga et käsikirjad ei põle, olid Rannamaa mustandid alles. Kirjanikul oli komme kirjutada oma mõtted üha uuesti ja uuesti läbi. Nii ongi „Kasuema“ algus mitmel lehel, järke ega lõppu ei ole. Eluloost on säilinud üks leht:

Sündisin 3. märtsil 1918. aastal Tallinnas töölisperekonnas. Alghariduse sain Tallinna XIV koolis, keskhariduse Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumis. Selle lõpetamise järel 1937. aastal teenisin umbes 1 aasta peamiselt järeлайitamistundidega. 1938. aasta suvel sain õpilaskoha Tallinna Peapostkontorisse. Kuuekuuliste kursuste järel võeti mind tööle samasse süsteemi Tallinna Telefonivõrku. 1943. aasta sügisel asusin edasi õppima Tartu Riikl. Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda. 1944. aasta kevadel tuli aga õppimine sõjaolukorra tõttu katkestada. Tulin

tagasi Tallinnasse, kus töötasin mitmesugustel kohtadel (masinakirjutaja, arveametnik, raamatupidaja, inspektor), kuni 1949. aasta augustis läksin tööle Rakveresse, ajaleht „Viru Sõna“ toimetusse. 1950. aasta kevadel tulin Tallinnasse tagasi. Töötasin veel ajutiselt Nõmme raj. Rahvakohtus ja rahandussüsteemis.

Kirjanduslike katsetustega alustasin 1955. aastal, kui ilmus mu esimene lastejutt ajalehes „Säde“. Sellest ajast alates on mul ilmunud mõned novellid, jutustused, näidendid jm ajakirjades „Looming“ ja „Pioneer“ ning ajalehtedes. 1959. aastal ilmus mu esimene lasteraamat „Kadri“ ja 1963. a. sama raamatu järg, noorsooromaan „Kasuema“.

Kui Rannamaa Viru Sõnasse tööle läks, oli tal seljataga abielulahutus, kolmeaastane Rea jäi ema ja tädiga.

Silvia vajab vaheldust, oli tarvis puhata pidevast muretsemisest, kodust välja pääseda ja uute inimestega

Noor Silvia. Siin ja edaspidi pildid autori fotokogust

kohtuda. Ametiks oli korrektor. Toimetuses nägi Silvia esimest korda Harald Suisleppa, noort uljast reporterit. Koos jäädgi öötundideks tööle, noorte suhted said teistelegi selgeks, kui järgmises lehenumbris ilmus sõna „ühistöö“ asemel „ühisöö“, korrektori hajameelsuses süüdistati üksmeelselt Suisleppa. Seda ühistöö-ööd meenutas kirjanikepaar lustiliselt vanuigigi.

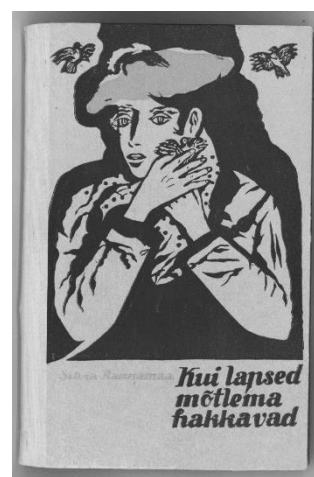
Loomingu aeg. Novellid

Peatuksin enne „Kadri“-tuntust ilmunud novellidel. Rannamaa saatis nii 1958. kui ka 1959. aasta novellivõistlusele oma novelli ja sai mõlemal korral teise auhinna, esimest välja ei antudki. Esimesel aastal premeeriti „Pahema jala päeva“ (Looming 1958, 9), teisel novelli „Ühes kupees“ (Looming 1959, 12). Esimese kohta on Villem Gross kirjutanud: „Pahema-jala päeva“ autorit võime lugeda uueks nimeks eesti novellistide peres ja tema ande omapära tekitab rõõmsaid lootusi lugeda edaspidigi midagi uutset ning huvitavat tema sulest.“¹

Olgu öeldud, et 1959. aasta novellivõistlusel osales ka Harald Suislepp satiirilise novelliga „Kellakägu“, mis sai ära märgitud. Rannamaa kohta on aga žürii liige Väino Ilus kirjutanud: „Nagu oma esimeses novellis „Pahema jala päev“, nii ka seekordses auhinnatöös paistab Silvia Rannamaa silma peene psühholoogina, kes oskab väga tundlikult tabada ja tegelaste arutluste kaudu võimendatult edasi anda pisimaidki mõttevarjundeid.“ Miinusena on arvustaja esile toonud mõningat psühholoogitsemist ja talle tundub, et „Rannamaa hindab vahel rohkem sõna kõla ... ning hoidub asju konkreetse nimega nimetamast seal, kus seda on kindlasti vaja.“²

1971. aastal ilmus jutukogumik „Kui lapsed mõtlema hakkavad“. Kogumikus oli ka näidend „Äratõmbed“ ja Kassarist inspireeritud novell „Umnäsu“. Sümbolistlik lühinovell on väga mõjuv, seda lahti rääkida aga polegi nii lihtne.

Mäletan, et kunagi oma kahekümneendates eluaastates juhtusin talle seda novelli kiitma, olin just lõpetanud ja veel selle mõju all. Ta vaatas mind kavalalt ja küsis, millest see minu arvates on. Tahtsin midagi täpset ja tarka vastata, aga mida enam tahtsin, seda vähem suutsin. Arvan, et vastus jäigi tal saamata. Kui mu mälu mind ei peta, ütles ta: armastusest. Ei millestki vähemast ega enamast. See võib nii olla küll.

*Kogumikust
leiab Kassarist
inspireeritud
novelleti
„Umnäsu“.
Marju Mutsu-
Vaitmaa
kaanekujundus*

¹ Villem Gross, Novellivõistlus 1958. – Looming 1958, nr 8.

² Väino Ilus, Natuke lühiproosast ja tänavusest novellivõistlusest. – Looming 1959, nr 12.

„Kadri“ ja „Kasuema“

1959. aastal ilmus noortejutustus „Kadri“. Just seda raamatut silmas pidades on lastekirjanduse uurija Krista Kumberg Rannamaa kohta kirjutanud: „Ta on üks neid autoreid, kes jätnuks jälje kirjandusse ka sel juhul, kui lõpetanuks kirjutamise pärast oma esmaraamatu ilmumist 1959. [...] „Kadri“ kuulub nende väheste õnnelike noortejuttude kilda, mis kestavad oma ajast üle.“³

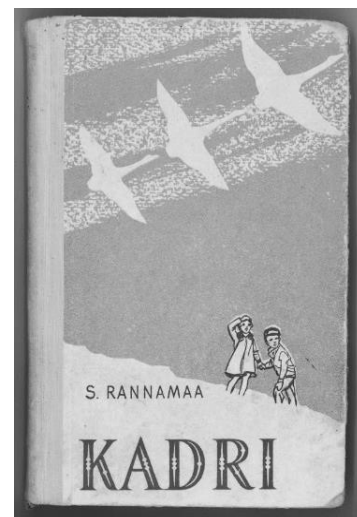
Kumberg mainib, et Rannamaa peateos ilmus väga õigel ajal. Tollal arvestatavat omamaist noortekirjandust, eriti tüdrukutejutte ei olnud, ja järgmise kümne aasta jooksul ei ilmunud ka. Raamat on kirja pandud peategelase päevikuna, mis oli tollel ajal samuti uudne. Kumberg pöörab tähelepanu ka asjaolule, et autor ei kasuta slängi, ka see aitab kesta üle aja.

„„Kadri“ on inetu pardipoja lugu, kellest lõpuks ikkagi luik saab. [...] „Kadri. Kasuema“ abiga sisendab Rannamaa noortele optimismi, et nende saatuse on nende endi teha.“⁴

Ohtrad kordustrükiid räägivad „Kadri“ menust. Teos on siiani koolilaste lugemisvaras. 1999. aastal koostas Eesti lastekirjanduse teabekeskus pingerea, milles toodi järjepanu ära 20. sajandi sada enim loetud eesti algupärast lasteraamatut. 24 lastekirjaniku ja kriitiku meelest jagavad esimest kohta Oskar Lutsu „Kevade“, Aino Perviku „Kunksmoor“ ning „Kunksmoor ja Kapten Trumm“, Eno Raua „Naksitrallid“ ja Rannamaa „Kadri“. Ka „Lapsepõlve lemmikraamatu“ nimistus jõudis teos etteotsa. „Kui Silvia Rannamaa sealt kusagilt käidud teele tagasi vaatab, on tal põhjust uhke olla. „Kadri. Kasuema“ järelsõnas kinnitas ta: „Mida tõsisemalt me aga suhtume peamisesse elus, seda rohkem on meil õigust ja põhjust naerda ja õnnelik olla.“ Mis on see peamine, saab lugeda „Kadrist“. Inimene on ajalik, tema looming aga kestab.“⁵

2019. aasta suvel etendas Emajõe Suveteater Tartu vanas psühhiaatriaiglas muusikali „Kadri“. Teater tähistas sellega „Silvia Rannamaa ajatu väärtusega, paljusid põlvkondi vaimustanud noortejutustuse esmailumise 60. aastapäeva ja kirjaniku 101. sünniaastapäeva“⁶.

Ajaleheintervjuus ütles lavastaja Andres Dvinjaninov: „Tundsin Kadris ära iseenda, sest elasin

*Esmatriiki kaas.
Illustreerinud
Edgar Valter*

³ Krista Kumberg, Mitte ainult olla ja saada, vaid olla ja anda. – Postimees, 23.04.2007.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas.

⁶ Tekst Emajõe Suveteatri kodulehel.

lapsena kehvades oludes ja pidasin end mõkuks.“⁷ Samas imestas ta, et nukuteatris töötades ei tulnud tal pähe seda möödunud sajandi tüdrukute kultusromaani lavastada.

Tükk sai väga hea vastuvõtu osaliseks (dramatiseerija Aidi Vallik). Paljud maskuliinsema poole esindajad (Jaak Allik, Danzumees) tunnistasid meedias, kuidas „Kadri“ oli nende lapsepõlve lemmikraamatuid.

Arvustaja Kairi Prints peab seda ka „oluliseks sammuks kiusamisvaba maailma poole“: „See tundlikkus, millega kiusamisstseenid on üles ehitatud, puudutab nii kiusatavat kui ka kiusajat [---]“.“⁸

Selleks suveks lubati „Kasuema“.

„Kasuema“ saamisloo kohta on pööningult leitud paberites kirjas:

Nagu te isegi mõistate, käsikiri pole veel raamat. Üsna hulk inimesi peab veel kõvasti tööd tegema, et see raamatuks saaks. [---] Ja just sealsamas kirjastuses, mis asub meil Pärnu mnt 10, sm Kalinina (Last- ja noorsookirjanduse osakonna toimetaja) jutul olles hakkas tema mulle korraga peale käima, kirjutagu ma midagi 16–18 aasta vanustele noortele. Sellest olevat kõige suurem põud. [---]

Kui ma sealt ülevalt viiendalt korruselt üks kord alla tänavale jõudsin ja natuke juba edasi kõndinud olin, oli mus juba mõte tärganud: Miks mitte proovida? Võiks väga hästi katsetada „Kadrile“ järje kirjutamisega. [---] Juba enne oli mind kuidagiviisi paelunud internaatkoolide küsimus ja mingi ebamäärane mõte oli olnud sellega lähemalt tutvuda ning võimaluse korral ehk kirjutadagi. Nüüd aga langesid kaks mõtet kokku. Miks mitte panna Kadri internaatkooli? Jah, aga kuidas siis, vanaema ei nõustuks ju kuidagi Kadri äraandmisega. Nojah, aga vanad inimesed ju varem või hiljem kaovad me elust. Ja just nii hakkaski sealsamas tänaval käies hargnema „Kasuema“ sündmustiku oluline osa.

Võin enda kogemustest rääkides öelda, et see ajajärk on meie töös kõige huvitavam. See kui mingi teema on juba otsapidi käes ja kui hakkad seda huviga edasi kerima. [---] Autor muutub

Rannamaa „Kasuema“ kirjutamise ajal

⁷ Tiina Kruus, Andres Dvinjaninov: ma ei ole kunagi kartnud lolliks jääda! – Eesti Päevaleht, 26.07.2019.

⁸ Kairi Prints, Sa tunned selle valu ära. – Eesti Päevaleht, 5.08.2019.

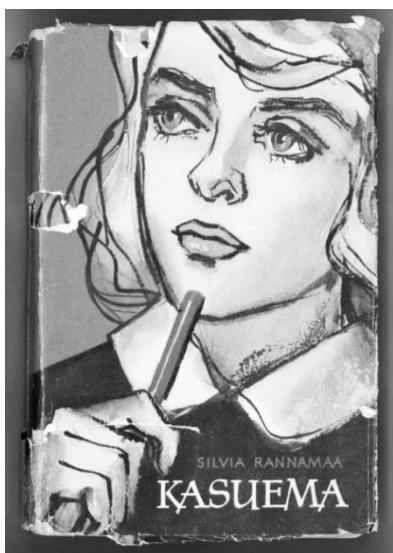
sel tööperioodil tihtipeale omamoodi vastuvõtukaamaks. Korraga hakkad oma ümbrust palju terasemalt tähele panema ja kõike, mida kuuled või näed, kuidagi nagu vaagima ja kõrva taha panema seda, mis kuidagiviisi võiks kavatsesavas teosesse sobida. Muidugi mitte ainult kõrva taha, vaid juba käib ka kirjalik märkmete tegemine. Ka juba olnud asjad nihkuvad äkki mitmesugustes mõtteseostes esiplaanile, minevikust kerkivad välja igasugused sündmused ning inimesed ja pakuvad ennast kasutamiseks. [---]

Siis tuleb see päris kirjutamine. See ajajärk, kus pead iga päev tundide viisi laua taga istuma ja kirjutama. [---] Minul võttis „Kasuema“ kirjutamine esialgsel kujul ligi aasta otsa aega. Muidugi polnud see nii, et alustasin esimesest sõnast ja muudkui vuristasin aga lõpuni välja. Väga palju tuli uuesti ümber kirjutada. Mitmed ja mitmed korrad. [---]

Olen ka seda teinud, et kirjutasin mõned viimastest peatükkidest enne esimesi valmis. Näiteks Enrico surma peatükk on kirjutatud kohe esimese osa järele. Seda siiski peamiselt selle arvestusega, et lõpupoole inimene tavaliselt väsib ja siis võib juhtuda, et lõpp „langeb ära“, nagu arvustajad selle kohta ütlevad.

Minul näiteks tuli „Kasuema“ kirjutamiseks endal elada natuke aega internaatkoolis. Valik langes seekord Rakvere internaatkoolile, kuna see oli tol ajal kõige staažikam internaatkool meie vabariigis ja tal olid siis juba ka vanemad klassid olemas, mida mul Kadrit arvestades vaja läks.

Kui „Kasuema“ käsikiri oli esialgsel kujul valmis, lasksin teda veel üle poole aasta seista, tegin veel kord parandusi ja alles siis viisin ära kirjastusele. Kirjastus on nimelt see koht, kus hoolitsetakse selle eest, et autori käsikirjast saaks tuhandetes eksemplarides raamat. Kogu see asjaajamine võttis „Kasuema“ puhul aasta ja kaheksa kuud. Selle aja jooksul tegin ikka veel parandusi, täiendusi ja ümberkorraldusi.

„Kasuema“ 1963. ja 1965. aasta väljaandel on Siima Škopi meeldejääv kujundus

Sageli küsitakse mult, kas seal koolis ikka tõepoolest nii- ja naasugused asjad juhtusid, nagu mul raamatus on. Nagu te juba isegi aru saite, oli mul üldjoontes kogu sündmuste käik valmis, isegi enamus tegelasi taskus, kui ma sinna kooli läksin. Mitte ühe teatava internaatkooli kroonika või olukirjelduse kirjutamine polnud mul plaanis. [---] Mul oli vaja näha, kuidas mu tegelased, eriti aga Kadri, internaatkooli tingimustes hakkama saavad. Kuid ma pean tunnistama, et ma nii sündmustiku ilmestamiseks kui ka tegelaste iseloomude arendamiseks sain üsna palju materjali ka koha peal. Kuigi see materjal üksikasjades tundub ainult väline ja pisiasjadest koosnev, annab see tervikus väga olulise osa. Usun ise, et kõige määravama. Ilma seal ise elamata poleks ma seda raamatut kirjutanud.

Nii „Kadri“ kui ka 1963. aastal ilmunud järg „Kasuema“ on kirjutatud peategelase päevikuna. Nii üks kui ka teine äratas pärast ilmumist suurt tähelepanu.

Reet Krusten on kirjutanud: „Ilmus palju arvustusi, lastekirjanduse aastaülevaade pühendas „Kasuemale“ ulatusliku lõigu, oma muljeid väljendasid perioodika veergudel õpilased ja õpetajad, korraldati vaidlusõhtuid ja kirjanduslikke kohtuid, raamatu järgi valmis lavastus „Ugala“ teatris (1966) ja mitmes koolis (Tartu, Pärnu, Rakvere jt). Hinnang „Kasuemale“ oli üpris soodne, teos tunnistati tähelepanuväärseks õnnestumiseks eesti lastekirjanduses. [---]

S. Rannamaa „Kasuema“ peamiseks väärtuseks on noore inimese ealise omapära ja sisemaailma kujunemise elutruu ning kunstiliselt sügav jälgimine. [---] Erksatundelise ja aruka tütarlapse sisemaailm lubab tekitada resonantsi väga mitmesugustele ühiskondlikele probleemidele, mille kaudu kirjanik suudab sisendada omapoolseid hoiakuid, polemiseerida käibetõdede ja eetilise lamedusega, anda hinnanguid ühtedele või teistele ümbritseva elu nähtustele. [---] Kadri romantiline, puhas ning õilis sisemaailm mõjub ülendavalt ja optimistlikult. Kohatist ületundlemist Kadri päevikus on kriitika nentinud andestatava kõrvalnähtusena. [---] Koos Kadriga elab lugeja üle nukrust ja rõõmu, igatsust, pettumust, armastust ja vihkamist, kaotamisvalu ja leidmise õnne. Ükskõiksust ja kaugeltvaatamist kirjanik ei tunnista. [---] „Kadri“ ja „Kasuema“ peaksid aitama kasvatada tundeid, vastastikust mõistmist, õpetama aru saama kaaslastest. Olulisel kohal on mõte sellest, et kõigepealt loob igaüks ise oma saatuse.“⁹

Sajandi raamatute valimise juurde tagasi tulles on huvitav mainida „Kadri“ ja „Kasuema“ punktivahet. „Kasuema“ on mõne raamatu võrra tagapool. Ilona Martson on selgitanud: „Ilmselt on need kaks raamatut, mis sisuliselt moodustavad ühtse terviku, teineteist hindamisel mõjutanud. „Kadri“ on võitnud „Kasuema“ arvelt selle üleideologiseerituse tõttu ja vastupidi.“¹⁰

Silvial tuli tõepoolest ajastule lõivu maksta. Näiteks kirjutas Rannamaa toimetuse tungival soovitusel juurde lõpu kosmoseosa, Gagarini lennu. Ise poleks ta millegi seesuguse peale tulnud, mäletan teda ütlevat. Ent kui 1990ndatel Kadri-raamatud uuesti välja anti ja küsiti, miks autor ei eemaldanud raamatust seda, mis seal käsu korras on, tunnistas Rannamaa, et ei olnud nõus midagi muutma. Las olla kõik omas ajas, lausus ta.

Mind lugejana pole see ajastu hõng kuidagi seganud, vastupidi, järjest huvitavamaks muutub, ja on ju väga palju muud, mis raamatust meelde jääb. Näiteks Kadri suhted Enrico ja Urmasega, mõlema noormehe kaudu tuleb romaani armastuse teema. Aga kui erinevad on need armastused. Arukas, aus, koduselt soe, igati positiivne Urmas ja metsik, ülevoolav, saatust proovile panev Enrico. Juba poiste nimed viitavad nende erinevale päritolule ja inimtüübile. Epp Annus on vaaginud kirjandusteostes ette tulevaid armastusmudeleid: „Kirjanduslik jõhkruks kiidetakse lugeja poolt heaks, kui selle taga on pühendunud armastaja, kelle ülev tunne ei tunnista sünda

---

⁹ Reet Krusten, Eesti lastekirjandus. Tartu 1995, lk 201–203.

¹⁰ Ilona Martson, Sada raamatut avavad sajandi lastekirjanduse loo. – Eesti Päevaleht, 5.02.2000.

käitumise piire. [---] Silvia Rannamaa päästab Enrico surma abil Kadri raskest valikust – kas Urmas või Enrico? –, aga romaani armastusmudelite seas jääb ülevana domineerima just Enrico põnev-jõhkvalt pealetükkiv, aga samas ka süvaromantiline armastus, mis päädib armastust ja surma kokku viivas eneseohverduses.“¹¹

No ja siis on veel klaverimängija Sven, kes on Kadrist huvitatud ja kellesse Kadri armub. Tõeliseks tundeks ei lase autor nende suhetel kasvada, sest Sven on ussitanud (arvan, et nii ütleks selle kohta autor). Küll aga avalduvad nende kolme noormehe ja kolme armastuse kaudu inimsuhete, tunnete eri tahud, ja sageli saab Kadri alles hiljem aru, mis milleski tegelikult peitub. Lugejatele on aga Rannamaa juba varem vihjeid andnud ja nii on nemad saanud sündmustele põnevusega kaasa elada ja tunnetada rohkem, kui autor seda peategelasele on võimaldanud.

Mitte asjata pole „Kadri“ ja „Kasuema“ huviga loetavad ka kuuskümmend aastat hiljem. Vanemate, sõprade ja armastusega seotud teemad on igavesed. Puutusin ise kokku ühe viienda klassi poisiga, kellele saatus polnud jaganud kõige paremaid kaarte ja kes leidis enda elu olevat väga sarnase Kadri omaga, nii et ei suutnud raamatut käest panna. Tões ja vaimus uuris ta, kui vana Kadri praegu on ja mis temast on saanud. Kuuskümmend aastat pärast raamatu ilmumist loeb kodutu poisslaps Eesti vabariigis kõikeunustavalt Rannamaa „Kadrit“!

Mõni kirjanduskriitik on lahanud, kas Rannamaa mitte liiga oma peategelase Kadri varju ei jäänud ning kas poleks pidanud ta lastekirjandusest suurte kirjandusse suunduma. Ise arvas kirjanik enesekriitiliselt, et oleks pidanud lihtsalt usinam olema, rohkem tööd tegema. Lastele kirjutamist pidas ta aga palju raskemaks kui täiskasvanutele, ta ütles, et inimesed, kirjanikud sealhulgas, ei tea, et lapsi ei saa petta.

„Naerata ometi“

„Kadri“ ja „Kasuema“ tundus päriselt ei vaibunudki, ehkki tuli uus aeg ja ilmusid uued moodsad raamatud. 1980. aastatel kerkis päevakorda film. Rannamaaga võeti ühendust Tallinnfilmist, kas oli see režissöör Leida Laius¹² ise või keegi teine, ma ei tea, aga nõusolek saadi. Peagi saadeti stsenaarium ja seda lugedes ei tulnud Rannamaa ohhetustel ja ahhetustel lõppu. Kadri polnud üldsegi tema Kadri ja laste omavahelistesse suhetesse oli tulnud mingi uutmoodi julmus, mida Rannamaa „Kasuemas“ ei olnud. Seetõttu plaanis Rannamaa filmi tegemise isegi ära keelata, ent selleni asi siiski ei läinud.

---

¹¹ *Epp Annus*, Armastusest: tõerežiimid, kultuurilised kujutelmad ja kehaline ilmakogemus. – Methis, Studia humaniora Estonica 2016, nr 17/18, lk 152.

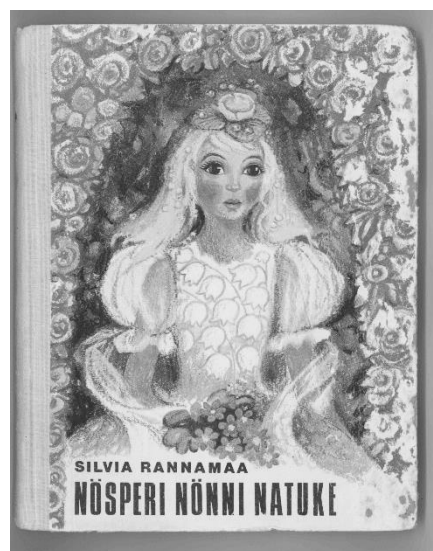
¹² Filmi teine režissöör oli Arvo Iho.

Oli käes 1986. aasta alguse külm talvepäev, kui Silvia, Harald ja mina saabusime Harju tänava stuudiosse. Uksel võttis meid vastu Leida Laius isiklikult, kostüümis, hoolega viimistletud krunniga kuklas. Need naised peaksid küll sobima, jõudsin mõelda, enne kui Laius soojalt mu käe haaras ja tere tulemast ütles. Läksime kinosaali ja jäime neljakesi põnevusega algust ootama.

Film oli mõjuv. Vapustatud Rannamaa tänas Leida Laiust ja lubas ühendust võtta, kui emotsioonid on taltunud, muljed settinud. Minu meelest ta helistas hiljem Laiusele ja nad vestlesid, usun, et ta kiitis filmi. Hoolimata sellest, et osa stseene (Sass pesumasina trümlis, Melita jutt võõrasisast jmt) jäid talle lõpuni võõraks. Aga lõppude lõpuks oligi teine aeg, sellest sai Rannamaa aru, ja Kadri oli ju ka filmis hoopis Mari. Paljud asjad olid aga väga meelt mööda, mäletan teda kiitmas osatäitjaid, eriti väikesi, muusikat, üldist atmosfääri. Kadri oli uuesti, moodsal ajal taas sündinud. See ei ole minu Kadri, kuulen teda kusagilt kaugelt ikka ütlevat, lõpuni rahul olemata.

„Nösperi Nõnni Natuke“

1977 ilmus Silvia Rannamaalt kunstmuinasjuttude kogumik „Nösperi Nõnni Natuke“, „milles autor keskendub inimestevaheliste suhete ja tunnete ilu ning hapruse kujutamisele. Muinasjuttude kunstiline teostus on filigraanne.“¹³ Vähemalt ühe, „Suure mängu“ kohta on autor kirjutanud, et see on „mõeldud igaealisele lugejale [–] allteksti tõttu“¹⁴. „Suurt mängu“ luges autor kunagi kohtumisel Käina koolis ka ise ette. Tegu võis olla korraga, kui meie esitasime katkendi „Kasuemast“. Mina olin seekord Kadri, meie klassi Aime oli Vesta ja Ilme Liki, keegi õpetajatest oli teinud dramatiseeringu, mäletan, et passide kadumise lugu oli igatahes sees. Pabistasin väga Silviale esinedes ja pärast selgus, et ka tema närveeris nii, et ei kuulnud õieti midagi. Mäletan, kuidas ta ühel pärastlõunal istus kooli söökla akna all ja esitas oma värsket loometööd. Päiksevalgus just kui valgustas tema ridu ...

Muinasjuturaamatu pildid on joonistanud Silvi Väljal

¹³ Reet Krusten, Eesti lastekirjandus. Tartu 1995, lk 203.

¹⁴ Elna Hülglise 2.04.1975.

1965. aastal Kassari kodule nime valides oli kõne all olnud ka Nösperi nimi, võitjaks osutus siiski Rannalepa.

Pisike majake oli algul tõesti nösperi-nönnilik ... ... ja siis juba rohkem Rannalepa

„Väikese käpa jälg“

1973. aastal, pärast nõidkass Trolli minekut, oli Rannamaal plaanis kirjutada loomaraamat.

Ta kirjutas sellest ka Kassaris: *Meie Troll läks nüüd muinasjutumaale (nii nagu sellel kaardil kõnnib sinna üks tema must suguvend) ja ma luban Sulle, et kui mul tervist ja töövõimet jätkub, püüan tuua ta sealt tagasi ühte raamatusse, nii et ta jääb sel viisil nagu igavesti elama. See on midagi, mis väga vähestele kassidele maailmas osaks saab, aga meie Troll on seda väärt, eks ju?*

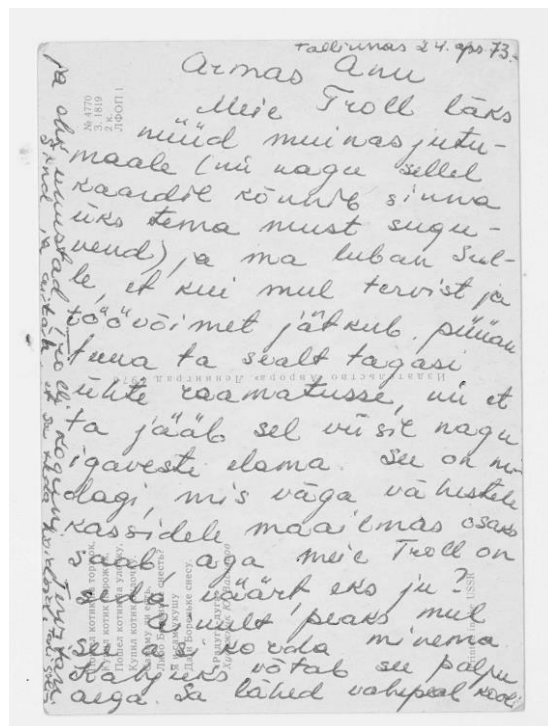
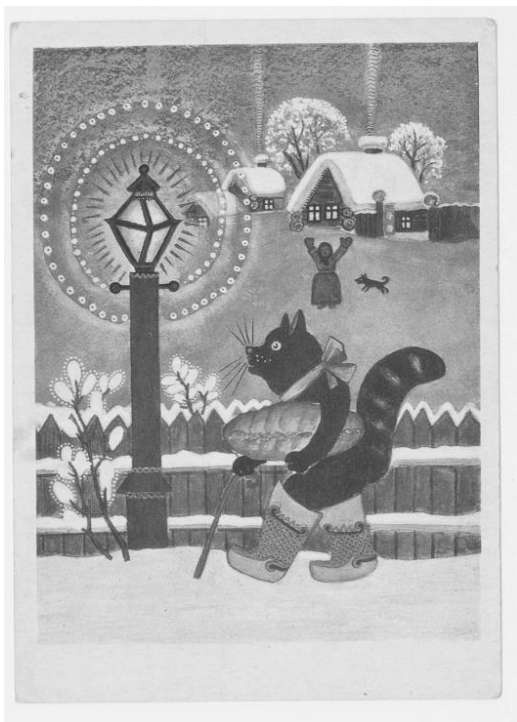
*Ainult peaks mul see asi korda minema. Kahjuks võtab see asi palju aega. Sa lähed vahepeal kooli ja ehk unustad Trolli koguni. Tervitan Sind ja aitäh, et Sa teda hoidsid ...*¹⁵

Elu ja aeg teevad oma korrektuuri, kirjutamisega läkski aega ning „Väikese käpa jälg“ tuleb välja 12 aastat hiljem, 1985. aastal, pühendatud kõikidele väikestele käppadele Rannamaa ja teda ümbritsevate inimeste elus.

---

¹⁵ Anu Hülgi 24. IV 1973.

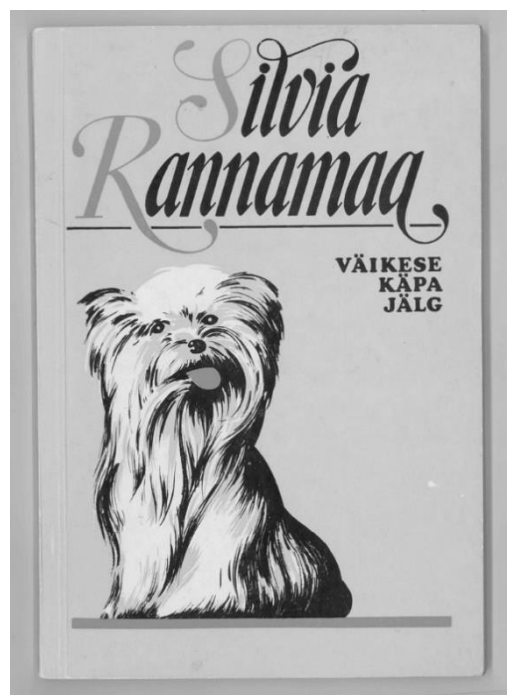

Trolli suguvend ja Rannamaa lubadus panna Troll raamatusse igavesti elama

Oma armsale väikesele tüdrukule, kes „otas, milal tuleb lõvi ahvrigast tagasi“, kes oli hea mu Trollile ja on hea kõikide loomade vastu. Aitäh, väike suureks kasvanud Anu! Sinule ma ju kunagi hakkasingi seda raamatut kirjutama, loen kingitud raamatu tiitellehelt.

Trolli loosse tahtis Rannamaa panna kogu oma kiindumuse loomade ja looduse vastu nii sisse, et see ka lugejale, eriti noorele lugejale, mingi sisenduse annaks, et see ta tähelepanu juhiks meie väikestele tummadele vendadele, kelle heaolu ju peaaegu kõiges inimesest oleneb ja kes tegelikult oma erilises loomapäras olekus meile nii palju rõõmu ja toredaid hetki elus pakuvad¹⁶. Rannamaa toob välja inimese vastutuse. Iseenda vastutuse, eks tema ise oligi ju Trolli-sündmuste taga, sellest algul aru saamata.

Kassarist küllastunud loomaraamatu on kujundanud Vaike Pääsuke

¹⁶ Elna Hülgle 2.04.1979.

Troll elas oma viimased kuud Pajas ja siin ka suri. Kas raamat tuli liiga lähedale või oli see ühise jagatud kaotuse pärast, aga mul ei ole meeles, mida meie peres sellest teosest räägiti. Ja ma ei mäleta, et vähemalt mina oleksin Silviat tänanud või tunnustanud, mida ju iga kirjutaja siiski ihaleb. Nüüd on sellepärast valus, nagu on valus neid lugusid lugeda. Midagi siin loomade-inimeste maailmas on ju ikka muutunud ka. On sündimuse kontroll, varjupaigad, enam räägitakse loomade õigustest ... Kui palju aga tegelikult on teisiti? Kas inimene ise on paremaks, arusaajamaks muutunud? Kindel on, et vastutustundlik peremees saab oma looma eest veidi paremini hoolt kanda. Ent nagu Rannamaa kirjutab: *Ei teeks kahju, kui me mõnikord natuke rohkem mõtleksime teiste elusolendite peale ja suudaksime t u n d a nendega koos.*¹⁷

Vastukaja raamatule eriti ei olnud, kriitikud sellega ei tutvunud, sest mille muuga seletada, et seda on nimetatud üksnes koeralugude kogumikuks.

Mäletan Silvia rõõmu, kui kohaliku raamatubussi juht teda raamatu eest tänas, öeldes, et poleks ise osanud niimoodi mõelda. Kui raamat ühegi inimese silmad avas, ei kirjutanud ma seda asjata, rõõmustas autor. Tegelikult neid lugusid ikka märgati, lihtsalt paljud loomad ja loomaraamatute lugejad pole eriti jutukad. Tänapäeva autor ja kirjastaja Epp Petrone on tunnistanud: „Ja mulle meenus, et üks minu läbi aegade lemmikraamatuid on „Väikese käpa jälg”, Silvia Rannamaa. Seal kirjutab autor ausalt üles tõesti sündinud lugusid, kohtumisi loomadega. Ta on end vabaks lasknud küsimusest, kui vana on sihtrühm. Kas need lood on lastele või suurtele? On see tähtis? Vastus: need on loomasõpradele.“¹⁸

Raamatus on Kassari loomi ja inimesi, nii oma kui ka varjunime all.

Harald ja Troll

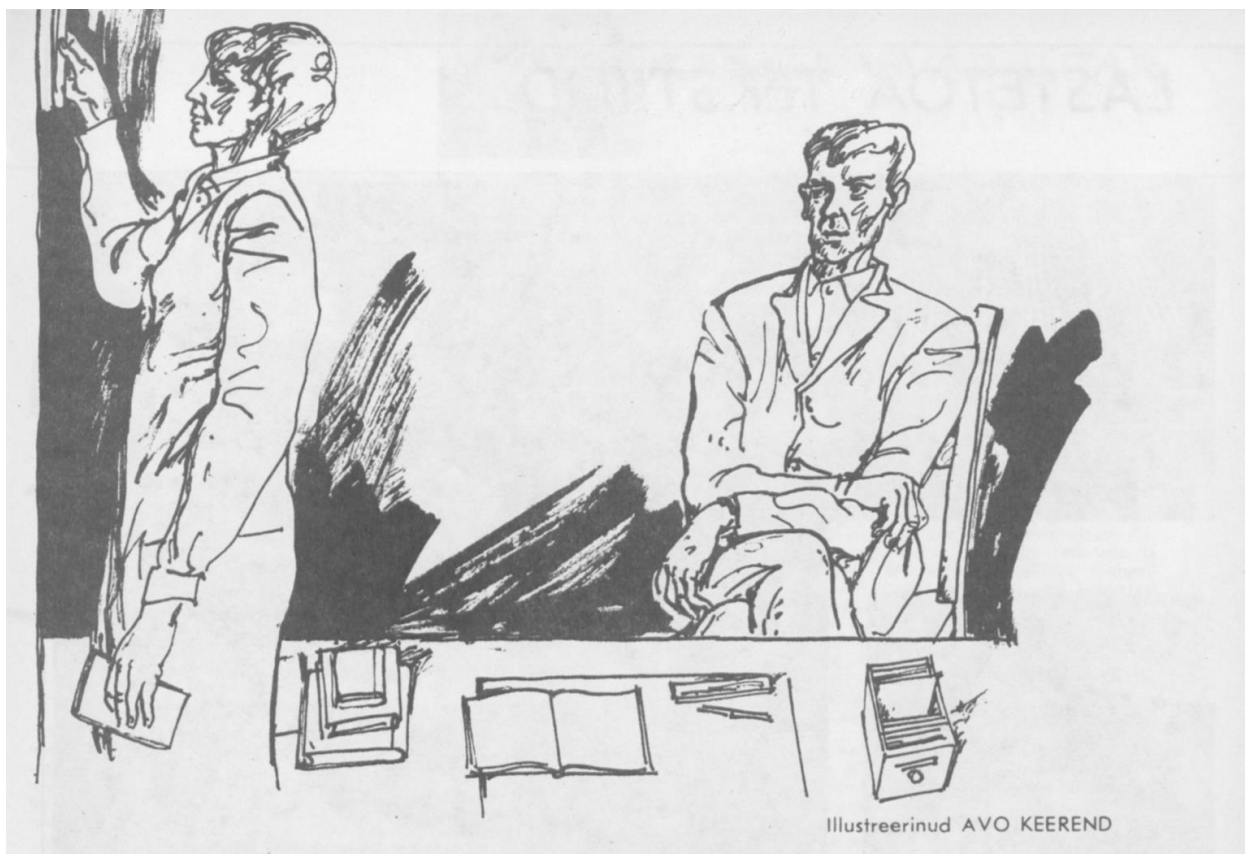
Ilmumata romaan ja ootamatult ilmunud luule

1975. aasta Nõukogude Naise jaanuarinumbris avaldati katkend romaanist „Raamatulaenutaja“.

---

¹⁷ Elna Hülgi 2.04.1975.

¹⁸ <https://petroneprint.ee/hiir-puksis-lastest-kuni-vanuriteni/>. Vaadatud 3.09.2017.

Romaanina „Raamatulaenutaja“ ei ilmunudki

Katkendis kajastatud kosimisstseeni peategelase Rutsi prototüübiks oli kohalik mees Mati. Loomulikult Kassaris seda loeti ja veeti üksühele niite. Arvati koguni, et toosama prototüüp olevat Rannamaal endal kosjas käinud. *Oh armas aeg, mis oskad sa sihukese asja peale kosta! Lihtsalt naerma ajab, kuigi peaks tegelikult nutma ajama. [---] Tegelikult muidugi võtan kõike hirmus südamesse. Otse ebaloomulikult kergesti. See on ka üks põhjusi, miks mul on sahtlites nii palju ainult p o o l e l i olevaid töid ja mõni, mis ongi lõpetatud, on edasi andmata jäänud, ikka sellesama pärast, et mis see ka on, kuhu kõlbab jne. Ja kui siis mõne asja kohta kuuled mõnd tõlgendusviisi, ja selle juurde veel neid, kes nii suurt lõbu tunnevad n. ö. lihtsameelsete suhtumistest, siis hakkad tõsiselt mõtlema, et kellele või milleks üldse kirjutada. Jäävad üle ainult lapsed, kes veel siirad ja vahetud on ja kellele ehk tõesti võid natukene mingit kasu tuua.*¹⁹

Autor avaldatud katkendiga rahule ei jäänud. Toimetuse oli mahlakamad väljendid välja nõrutanud. Rannamaa sakutab ennast, et lõpetamata tööst katkendeid avaldas ja ka veerud lugemata jättis: ... *katkend on ikkagi vaid tükk tervikust ja seetõttu võivad (nagu praegu ongi) kujuneda katkendis mingid väljaveninud proportsioonid, lahtised otsad ja isegi väärsuhte tervikuga. [---] Mis aga puutub nüüd veel minu õnnetusse raamatulaenutajasse, siis kui ta ise*

¹⁹ Elna Hülglise 2.04.1975.

seda loeks, s. t. arusaamisega, süvenemisega loeks, siis peaks ta ära tabama, et selle loo autor peab talle kõigest hoolimata kaitsekõnet. Temale kui ühele samuti otsijale, abitule ja võimetule inimesele, kes ei ole oma saatusest suurem ja kellel mõnegi seiga jaoks on lihtsalt inimlik õigustus olemas, kuigi kõik kipub olema illusoorne. Aga kas pole seda lõppkokkuvõttes kogu elu.²⁰ Matist prototüüp aga olevatki ära tabanud: Anna kirjutab, et Matt-poiss olla minu loo peale naernud ja ütelnud, et see ju Silvi leib. Päris imesta nii aruka suhtumise üle selle poolt, kes tõepoolest midagi ninasse võtta oleks võinud. [---] Nii et ma ikka „julgen“ edaspidi veel

Kassarisse tulla ...²¹

Poeteel mõtteid mõlgutamas

Elna on kirjutanud, et lugedes meenus talle Kalju Marta. Rannamaa vastab: Tegelikult mu peategelasel pole absoluutselt midagi ühist Kalju Martaga, kuid see n.n. kosimislugu sai oma ideelise algatõuke küll kunagisest Kalju Marta loost, mida ta rääkis meie esimesel koolimajas olemise suvel ja ta tegi seda muidugi omapoolse mõnuga. [---] Kuid kuhugi mäluurkasse see „ebavõrdne“ kosimislugu jäi ja nüüd ta mu käsikirja sihukesel kujul sisse sattuski. Jaa, sul on

õigus, raamatulaenutajaid on palju, inimesi mitmesuguseid, mõnedest neist tahan veel kirjutada ja mõni on Kassarist, aga kaugelki mitte kõik ja mitte nii hirmus täpselt nagu tavaliselt arvatakse.²²

Sama aasta veebruari kiri lõpeb nagu sageli Kassarisse kippumisega: Ja nii väga tahaks Kassarisse. Mis sest, et porisesse, raagus ja kurba Kassarisse, mis sest et mõni inimene on seal ehk minu peale kuri. Mina aga armastan oma Kassarit ja kuri ei ole ma kellegi peale ja ma püüan kangesti mõista, miks mõni kuri on kuri või paha paha ja kas ta ongi nii paha, kui näib ...²³

²⁰ Elna Hülglise 3.02.1975.

²¹ Elna Hülglise 2.04.1975.

²² Elna Hülglise 3.02.1975.

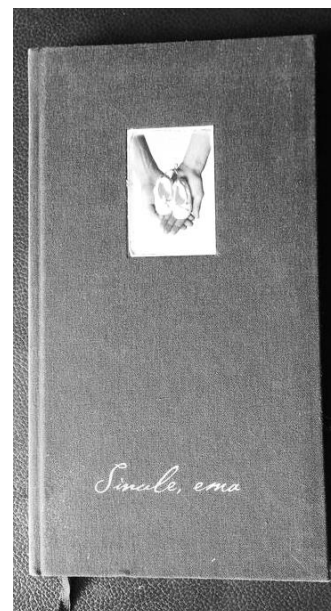
²³ Sealsamas.

Oli kuidas oli, aga romaanist ongi teada vaid see väike katkend, muud ilmunud ei ole. Ja sellest on kahju. Kas käsikiri sai kaduma? Tean, et ühe tema kirjatööga nii juhtus. Või jäi töö kirjastusse viimata ikka sellesama pärast, et „mis see ka on, kuhu kõlbab“? Oma ebakindlusest on Rannamaa pikemaltki kirjutanud, pidades seda iseloomujoont lapsepõlvkodust pärituks: *Olen ise oma ema laitmiste all kannatanud, kiitmisvaegusest rääkimata. Ja ma tean, millest räägin. Veel siiani, kus ma ju ammu ise kõigest aru olen saanud, kannatan ma üldiselt kõvasti enesehalvustamise all ja kindlasti on sellel suur osa mu väheses töötegemises. Mul puudub ju peaaegu absoluutselt eneseusaldus ja tarvitseb kellelgi pisukenegi arvustav sõna öelda mu töö kohta, kui ma kohe loobun edasi tegemast ja mis peaaugi, kõige halvem – kannatan tohutult oma küündimatuse pärast. Häbenen hirmsasti. Rääkigu Harald kuipalju tahes mu andest või kes teab millest, teda ma ei usu ilmaski nii, kui neid, kes iganes mõne halvustava vihje tegivad. Küllap see on mu loomupärane iseloomujoon, kuid seda on aidanud vist ikka ka mu kasvatus süvendada.*²⁴

Huvitaval kombel hakkas oma elu elama aga üks teine katkend, seekord küll juba raamatus trükivalgust näinu.

Mälestusteraamatus „Maast madalast“ ilmunud värssteos hakkas anonüümsena levima ühes Tallinna sünnitusmajas, iga ema sai selle just kui pühitsusena kaasa. Autori nimi oli unustatud märkida ja nii ei saanud Rannamaa teada, et tema luule on asunud elama iseseisvat elu. Kunagi kahetuhandendate aastate alguses helistati mulle Pegasuse kirjastusest, helistaja soovis Rannamaaga ühendust saada, et anda värsid nüüd juba raamatuna ja autoriõigusest kinni pidades välja. Mäletan, et helistaja oli üks nendest, kellele neid värsse-saatesõnu oli pärast lapse sündi jagatud. „Sinule, ema“ ilmus 2005. aastal, kirjutatud olid need read 1980: *Las ma ütlen sulle midagi ema, / kes sa võiksid olla mu tütar / või tema tütar ...*²⁵ 2007 avaldati korduustrükk.

Rannamaa oli väga tundlik kasvatusküsimumustes. *Esimestel eluaastatel vormitakse inimene*²⁶; *Ära astu oma lapsest üle, /*

*Emade pühitsemine.
Kujundanud Anne
Pikkov*

²⁴ Elna Hülgi 24.03.1982.

²⁵ Silvia Rannamaa, Maast madalast. Tallinn 1990, lk 114.

²⁶ Sealsamas.

*ära pane ta kasvu kinni; Austa
oma lapse suureks saamist.*²⁷

Ta tavatses tuttavaid emasid
kirjades või suusõnal
juhendada. Kuigi mis see
tema loomingki muud on kui
püüd kasvatada eetilist
inimest ja edendada
käitumiskultuuri. *Kõige
vähem võivad vääratada /
kirurgi käsi / ja ema süda, /
sest / ema vead saavad
sõrendatud ta järeltulijates.*²⁸

Ka minu emale tavatses ta nõu
anda, ema kirjadest võin aga
lugeda, et minu puhul kippus

see luhta minema, materjali vastupanu tõttu arvatavasti. Tegelikult usun, et emal oli temast palju
tuge, vahel heitis ta oma murepuntra nagu musta topispalli Harju tänava majja nr 1 ja nädala
pärast lendles sealt tagasi kaunis erguvärviline rannapall. Mureosakesed olid ümber paigutatud ja
tulemus hoopis teine. Eks oli ka vastupidi, Silvia rasketel päevadel püüdis ema teda toetada,
lohutada.

*Ja lõpuks ema, / kui sa tahad, et su laps saaks õnnelikuks / hoidu mõtlemast / m i n u laps peab
saama õnnelikuks! / Alles kui sa oled seda meelt, et l a p s e d, / KÕIK LAPSED PEAVAD
SAAMA ÕNNELIKUKS, / on su lapsel lootust.*²⁹

*Silvia oma pere. Vasakult: ema Marie, tädi Laagi,
Silvia, tütar Rea ja eluaegne sõbranna Teesi*

Luuleõhtute korraldamine

1979. aastal andis Rannamaa lubaduse koostada looduskaitseteemaline luulekava, otsida esitajad,
lavastada see ja käia koolides esinemas. Väikeste muudatustega esitati kava ka järgmisel aastal.
Teema leidis kajastamist ka Kassarissee saadetud kirjades.

*Eile käisin Nissi koolis oma seda looduskaitseteemalist asja esitamas. Neil oli seal tegelikult
suur metsapäeva juubelipidu ja meie esinemine moodustas sellest vist umbes veerandi. Aga ma*

---

²⁷ Sealsamas, lk 125.

²⁸ Sealsamas, lk 126.

²⁹ Sealsamas, lk 127.

pean ütleva, et see ei olnud just kehva veerand. Kirjutan endast kui läbiviijast jne. Tegelikult on asi selles, et näitlejad loevad neid asju lihtsalt imehästi. Seekord oli teine koosseis, ainult üks oli endine ja mulle tundub, et asi ise oli selletõttu ka parem. Igatahes kuulas neljasajakohaline saal, mis viimase kohani täidetud oli ja kus ka algklasside õpilasi oli, väga vaikselt. Ei mingit signat-saginat, nagu enne seda kõnede ajal oli. Kuulatasin kohe ekstra. [---] Piltide näitamine polnud kahjuks laitmatul tasemel. Suurendus oli liiga forsseeritud, nii et suurem osa piltidest üle ekraani läks, ja pimendus polnud ka kõige paremini tehtud, kuid üks midagi olnud ka nendest näha ja Jaan Eilart tuli pärast nende pärast ekstra kiitma.³⁰

Rannamaa oli fotograafia harrastaja, nädatavad looduspildid võisid olla tema enda tehtud.

[---] Katu, Triinu ja Kirsti [Kalju Marta vennatütre lapsed Kadri ja Triinu Mellik ning Leemet Nurmiku pojatütar Kirsti Nurmik – P. A.] olid ka osalised ja peale selle neli näitlejat: Aksel Orav, Sirje Raudsik, Malle Pärn ja Tõnu Tamm. Ma ei tea, aga mulle tundus see koosseis tükk maad paremana kui möödunudaastane, kuigi Lauri Nebel palju rohkem noid vanu tekste lugema sobis kui Sirje Raudsik. Aga kõige rohkem andis juurde Aksel Orav ja ka Malle Pärn, kes ka möödunudaastases koosseisus oli ja väga hästi tegi, tegi sel aastal nagu veel paremini. Juba kasvõi üks selletõttu, et ma nüüd juba teadsin, m i s s u g u s e i d asju just temale lugeda anda. Tahaksin kangesti veel kord sedasama asja ette võtta just Sinu osalemisel ja seda juba suuremale publikule, kui oli Sul möödunud aastal tädi Laagi sünnipäeval.³¹

Rannamaa pidas siin silmas eelmisel suvel (1979) oma tädi Laagi (Hilda Laasner) sünnipäevapeol loetud luuletusi. Need olid valitud sellest samast kavast ja neid esitasid kohapeal saada olevad lapsed. Ei oska öelda, kas luulekava pärast 1980. aastat ette kanti, minuga sel enam pistmist ei olnud. Ent tädi Silvi tunnustussõnad mõjusid mulle kui talutütrekesest Tiiule turgutavalt, ei olnud ma ju kiitusega harjunud. Aga jah, meenub, kuidas läksime Kadriga Rannalepale üles tuppa ette lugema. Silvia oli üllatunud, kui kenasti see meil välja tuli. Oli muidugi ka loodusluule, mis eriti omane, mäletan Kaplinski, Vaarandit, midagi Suislepalt.

Lastega meeldis Silviale üldse eriti tegemist teha, nendega midagi lavastada, mängu korraldada jms. Me ei saanud siis aru, kui haruldane see ühe täiskasvanud inimese puhul on, lapsele tundub kõik ju loomulik.

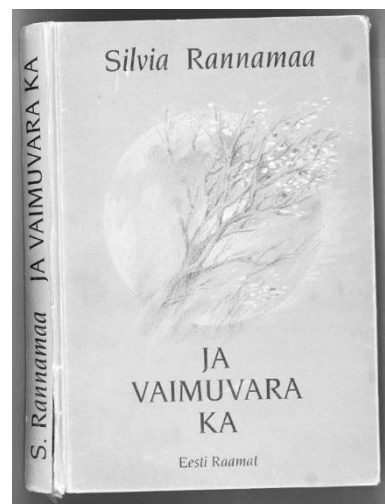
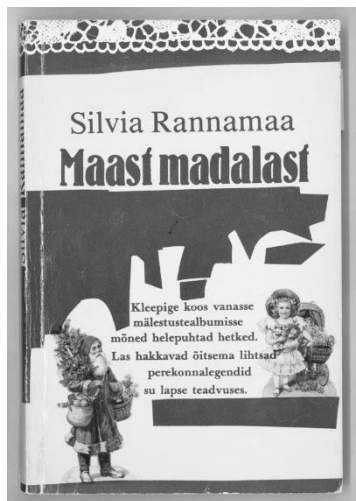
³⁰ 12. IV 1980 Elna Hülglise.

³¹ 27. IV 1980 Anu Hülglise.

Kirjutamata jäänud Kassari-mälestused

Kui Rannamaa hakkas oma elu kirja panema, ei olnud tal kindlat plaani. Esimene osa valmis, kujunes teisest iseenesest nooruse ja sõprade raamat ning tekkis mõte koondada kolmandasse hilisem aeg ja Kassari. Kolmandat ta aga ei alustanudki, aeg sa otsa.

1990. aastal nägi ilmavalgust „Maast madalast“, lapsepõlve lugu. Päritolust, lapsepõlvekodust,

Estonia teatri ehitajast vanaisast, tema mõjust (*Sa püüad mu jälle kinni / oma maailma ehitanud kätele*³²), vanaemast oma rahvatarkuse ja kirikutruudusega, tema toest (*Eit, mu hella eidekene, / hoiab mind käest / ja lahutab mind hirmust*³³), isast, maailma kõige ilusamast emast, raamatus järgneb ema surmale Rannamaa testament (hilisema nimetusega „Sinule, ema!“), tädist, sellest „isetegevuslavade kuningannast“, kes kodus oli sageli üks „müramishimuline kutsikas“, elamisrõõmust. Lugeja saab hea ülevaate tsaariaja lõpu ja vabariigi aja alguse Eesti kommetest, kultuurilembese töölisperre elu-olust ja paljust muust.

Mälestuste teine osa „Ja vaimuvara ka“ tuli välja 1998. Rannamaa kirjutab oma koolist, Lustivere

Mälestuste I osa on kujundanud Ants Säde, II Inga Kalistru

Rannamaa töölaud. Küllap seal kusagil on ka kirja panemata Kassari-mälestused ...

³² Sealsamas, lk 39.

³³ Sealsamas, lk 69.

sanatooriumist (õde Tobiasest sai „Kasuema“ kasvataja prototüüp), õpetajatest, nt Hiiumaa päritolu kunstnikust Natalie Meist, rahvatantsuõpetaja Anna Raudkatsi õest Alice'ist, lemmikõpetajast Leida Tarandist, sõbrannadest Teesist, Sirjest ja Ellenist, 9. märtsi pommitamises kodu kaotamisest jpm. Põneva pildi saab vendadest Parikatest (Johannesega töötas sõbranna Teesi mees Leemet Nurmik koos), Jakob ja Alice Kõrvist, Kõrvide-Parikate majja kolisid Nurmikud elama, Käthe Hansenist jmt. Kultuurilugu missugune!

Väärtus kasvab ajas. Kirjad Kassariisse

*Kassari, kõik, mis temasse puutub ja tema head inimesed, on mulle kõige tähtsam.*³⁴

Kes Rannamaalt kunagi on kirja saanud, teab, et see ei olnud kunagi päris tavaline kiri, vaid kippus rohkem olema nagu väikene loometöö. Seda muidugi siis, kui autor ei olnud haigevoodis või muidu tasakaalust väljas.

Kirjadest ilmneb, et Rannamaa on püüdnud siinseid koloriitsemaid kujusid lindistada, osa neist õnnestus tal kinni püüda, teisi mitte. Lepa Anna mahlad olevat läinud kaduma, Ranna Marie aga esinenud enda vääriliselt. *N ü ü d ma muidugi kahjatsen, et mul pole Anna jutust rohkem kui üks poolik lint ja seegi on just niisugune juhus, kus Annal õiget rääkimistuju polnud ja ta oma ainukese anekdoodi selle sõna kõige hullemas tähenduses lagedale kraamis ning nii liigutavalt abitu roppuse käiku laskis, et see pigem kaasa tundma kui põlastama paneb, imetlemisest rääkimata. Päris Annat mul siiski lindil pole, kuigi ma seekord selle maki laenasin endale peamiselt Anna ja Marie lindistamiseks. Mariest on mul palju parem lint, kuid see on Marie isiksuse, tema suurepärase väärrikuse jmt ilmekas näide, kuid Anna mahlad on läinud kaduma. Teisel korral mul enam võimalik seda teha polnud, s. t. lindistada Annat, loodan, et mõnel teisel on see õnnestunud paremal ajal ja Anna paremas tujus olles. Kindlasti tegi seda ehk Panso, aga tema materjalid on ja vist ka jäävad sinna, kuhu ta isegi kaob ... aja muutlikkuse paratamatu kustutuskummi alla ...*

*Aga kuuekümnne ja seitsmekümnesest Annast jääb meile vaid üha tuhmuv mälestus ja varsti pole neid mäletajaidki enam ...*³⁵

Ranna Marie

³⁴ Elna Hülgi 29.01.1974.

³⁵ Elna Hülgi 1.01.1980.

Eks needki linnid ole aja kustutuskummi alla jäänud.

Väga ilusasti on Rannamaa iseloomustanud Annat ja Pansot pärast nende siitilmast lahkumist. Anna puhul on ta suutnud ette näha isegi Lepa Anna Sukasääre tekkimist. *Nojah, see siis jälle sellest tükist ... Oh jaa, see väljend on nüüd juba kadunud Lepa Anna oma. Peaaegu võimatu mõelda, et Annat ei ole enam. Midagi väga loomulikku, iseenesestmõistetavat on äkki Kassarist kadunud. Usutamatu. [---] Ja selge on seegi,*

Anna ja Harald

et Annast jääb legend, mis on mõnevõrra kaunim, olulisem ja vastupidavam kui mistahes materjalist nähtav mälestusmärk, ausammas vmt. Jah, muidugi kuluks ehk kõigi nende suurmeeste nimeliste preemiate ja autasude kõrvale ka üks, kus antakse aeg-ajalt kellegile ka Lepa-Anna nimeline preemia, kusjuures sellelt saajalt muud ei nõutakski, kui et ta elab oma elu täisvereliselt aastatele, ajale, keskkonnale ja muule taolisele vaatamata, kus inimene oskab kohaneda ja endaks jääda niisuguses usutamatus kombinatsioonis, et see natuke nagu rohkem oleks kui inimesepärane inimlikkus.³⁶

Ka Voldemar Pansot on Rannamaa oma tundliku sulega visandanud. Pärast Panso matust on Silvia Kassarisse kirjutanud:

Ja ongi jälle varsti kõik ainult mälestuste mälestus ... Ei tea, kuidagiviisi olen minagi vist Pansot alati armastanud. Nii kummaline ja eriline inimene, kui ta mõnikord olla võiski. Viimasel ajal oli mul temaga kokkupuutumisel ikka tunne, et ta on tegelikult suur üksiklane. Et kõik see nali ja kõva häälega naermine ja mõnikord isegi peotola tegemine on rohkem väline ja et tegelikult oleks ta ümber nagu mingi tühi ring tekkinud. Eks see oli ju viimastel aastatel olemas. Mida suuremaks inimene saab, seda rohkem tekib kadetsejaid, ja seda hõredamaks jääb armastajate ring. Eriti ta haigusest peale oli temast mõnigi kord väga kahju, kui ta veel ringi liikus nagu suur vari või õigem nagu Suure Varju varjus ...³⁷

Neid kirju oli põnev lugeda siis ja ajas nende väärtus kasvab. Armastuse aeg kestab iseendast kauem³⁸, on Silvia oma mälestustes öelnud.

---

³⁶ Sealsamas.

³⁷ Elna Hülgi 8.01.1978.

³⁸ Silvia Rannamaa, Maast madalast, lk 127.

Lõpetuseks

Nii tahaks kirjutada, et see ei ole lõpp. Ega ei olegi, elame ju seni, kuni keegi meid mäletab, ja kirjaniku puhul on see lihtsam, raamatud jäävad. Aeg-ajalt inimesed ikka loevad, Emajõe Suveteater lavastab. Kassaris mäletavad Rannamaad-Suisleppa vanemad inimesed, need, kelle nooruses kirjanikepaar siia suvitama sattus. Ja mõnigi praegune noor on küllap Kadri-lugudega tuttav. Tallinnas Mustamäel Männi pargis on Silvia Rannamaa pink. Ja Kassaris mäe all suvemaja.

Oma viimases raamatus „Ja vaimuvara ka“ on Silvia meenutanud kuulsa rootslase Axel Munthe „San Michele raamatut“ ja tunnistanud: *Ka mina ehitasin koos oma kõige lähedasema inimesega tillukese pühapaiga keset Jumala kaunist loodust. Mitte küll Tiberiuse villa varemeile, vaid kunagise Kassari mõisaaedniku hütikese jäänustele, kuid rõõm sellest on olnud Capri omaga võrreldav.*³⁹

Kassari oli Silvia Rannamaa pühapaik üle 40 aasta.

Oli kaunis päev. Silvia Rannamaa ja tüüine Telliskivi rahu

Samas on Rannamaa meenutanud Munthe raamatu lõpuridu, kus autor oma „suurepärase elu kurjavõitu lõpulehekülgedel“ lausub: „Oli kaunis päev“. Usun siiralt, et pühapäevalaps Silvia võiks oma puhuti üsna karmile elule tagasi vaadates niisamuti lausuda. Kõigest hoolimata.

Jah, oli kaunis päev!

---

³⁹ Silvia Rannamaa, Ja vaimuvara ka. Tallinn 1998, lk 220.

Kassari kultuurineljapäevad ootavad oma aega

Sel aastal tuli kevad teisiti ja kõik varakult planeeritud tegemised on tänase päeva seisuga pandud paremaid aegu ootama ... Kultuurineljapäevade 7. hooaeg ei alusta maikuus oma traditsioonilise kavaga, sest riigis kehtestatud eriolukorra järgi on kultuuriürituste korraldamine keelatud. Kahjutundega peame teatama, et ei toimu ka traditsioonilist Tuulekalafestivali ja Orjakusse ei jõua Sõru Jazzi kontserdid.

Kui varem püüdsime oma suveprogrammi avaldada kevadises Kassarimaas, siis seekord ei julge ühtegi üritust kirja panna enne, kui kõrgemalt poolt ei ole teada antud, kas ja kuidas üritusi võib korraldada. Eelkõige on oluline ikka inimeste tervis ja siis tulevad alles muud soovid.

Aga ükskord kindlasti avavad oma ukSED Hiiumaa muuseumi Kassari näitusemaja, Kassari rahvamaja, Kassari kabel ja ka Orjaku külamaja. Kus, mis ja millal toimuma hakkab, selle püüame kokku koguda nii kiirelt, kui vähegi võimalik. Kui kava koos, saate sellega tutvuda veebis ja tõenäoliselt leiate programmi ka Kassari postkastidest.

Olgem terved!

Orjaku külamaja perenaine ja kultuurineljapäevade projektijuht

Margit Kääramees

Küll loksab paika

Kui ma 10. märtsil Egiptuse reisilt tagasi jõudsin, oli abikaasa Toivo lennujaamas vastas. Muidugi tahtsin kohe teda kallistada, aga Toivo jäi üllatavalt vaoshoituks ja sõnas: „Ei mingit musitamist! Nüüd oled kaks nädalat karantiinis. Ja praamil istud autos.“ Tohoh! Olin ennast reisi ajaks maailmas toimuvast täiesti välja lülitanud ja unustanud info mingist hirmsast ja kiiresti levivast viirushaigusest, mis liikus juba paar nädalat enne reisi kusagil. See kõik tundus nii kauge ja meisse mittepuutuv. Abikaasa küll püüdis paaril korral sõna võtta, et kas on ikka mõistlik reisile minna nüüd ... Mis nüüd! Meil pojatütrega ammu plaanid paigas, kõik on makset. Ei ma vaevunud

kuulama, veel vähem uskuma, et asi tõsine. Koju jõudmise järgsel päeval küsis Kaivo pere, kuidas mu reis läks ja kas olen terve, ja siis viskas Toivo nagu muuseas „panin Estri kaheks nädalaks karantiini, keldrisse kinni“, mille peale 5-aastane Krisette teatas otsustavalt, et tema läheb nüüd küll kohe Truubile ja laseb vanaema keldrist välja. Tuli lapsele ära seletada, et see oli siiski nali.

Järgmistel päevadel kuulasime teraselt iga teadet viiruse leviku ja haiguse kohta. Kui mõne päeva pärast läksid saared lukku, lennuühendused katkesid, sain aru olukorra tõsidusest ja olin õnnelik, et õigel ajal koju pääsesin. Olime ikka päris jahmunud, kui kuulsime haiguse kiirest levikust Saaremaal ja mujal. Ei läinud me poodi, revideerimise alla sai võetud varud, mis pikalt sügavkülmas olnud. Sobisid küll, vaid leib ja piim tuli poest tuua. Meenus, et kusagil kapinurgas peaks olema ammu soetatud 80% viina pudel. See sai villitud pritspudelis ja on peamine vahend poekauba desinfitseerimiseks tänini. Teisel isolatsiooninädalal Sääremäel kepikõndi tehes üllatas mind võõraste autode ja inimeste hulk ... Nojah, eks paljudel linlastel tuli langetada kiire otsus, kus järgmised kaks nädalat redutada või kaugtööd teha.

Kohalike jaoks, kelle elu ja töö ei sõltu otseselt mandri ja saare vahel sahkimisest, esialgu eriti nagu midagi ei muutunud. Hiidlane käib saarelt väljas ikka asja pärast, eriarsti juures, midagi hankimas, lapsi ja lapselapsi üle lugemas, no vahel ka lustimas ... Aga kui ametnikud pandi kodutööle, lillepoed ja muud argielus mitte esmase tähtsusega teenidusasutused kinni, jõudis kohale tunne, et midagi on siin elus nüüd ikka täiesti teistmoodi. Elu oleks nagu peatunud. Ainuüksi teadmine, et ma ei saa siit saarelt minna, kuhu tahan ja millal tahan, et saar on lukus, mõjus masendavalt. Lapsepõlvest mäletan sarlakeid, leetreid, mumpsid, tuulerõugeid, mõnda neist on põdenud ka minu lapsed ja lapselapsed. Loomulikult olid ka need haigused pere jaoks rasked kanda, oli ka korvamatuid kaotusi. Mäletan, et minu kooliajal laastas armutult lastehalvatus. Tean inimesi, kes jäid küll ellu, kuid haiguse tagajärjed jätsid pitseri kogu eluks.

Vahepealsed gripi- ja muud epideemiad pole praeguse ohuga võrreldavad. Või siiski? Gripilained on ju ka varem inimesi hauda viinud? Ometi pole maailm nii lukus kunagi olnud. Toivo, kes teeb igal hommikul külatänavatel harjumuspärast ringsõitu, väidab, et näeb liikumas võõraid autosid ja mere ääres jalutamas võhivõõraid, kuid oma inimeste tegemistes eriolukorra märke nagu polekski: on kevad ja Kassarimaal toimetavad inimesed nagu alati, korrastavad oma valdusi ja teevad aiatööd. Juba on näpp mullas ja tagumik taeva poole (Ave Alavainu „Hiidlase portree“). Õngemehed silmadega vees ja korgis kinni. Ja kala tuleb, viitsi vaid oodata! Lambad on väljas, talled kepsutavad rõõmsalt ringi nagu lapsed ikka ... Poes küll käiakse harvemini ja niisama ei vahi seal keegi ringi: ostunimekiri näpus, kaup kotti ja tulekut! Sünnipäevad ja muud tähtpäevad on jäänud pidamata, aga küll jõuab. Suheldes distantsilt oma noorperedega, tajume, et nende jaoks on olukord küll mõistetav, aga raske: tavapäraseid treeninguid ei toimu ja huviringid ei tööta, sõpradest ja suhtlusest tuntuks suur puudust. Ja meie tunneme omakorda puudust, et ei saa neid reaalselt puudutada, silma vaadata, kallistada, näidata oma hellust ja hoolt. See teeb haiget. Õhtulauas ajame juttu maast ja ilmast, jälgime pingsalt uudiseid ... koroonast. Hinges on äng kõigi tegusate inimeste ja ettevõtjate pärast, kelle tegevust praegune olukord pärsib. Õeldakse, et ka sisaliku tee kivil jätab jälje, kuigi me seda ei näe (Karl Ristikivi). Küll tahaks loota, et mitu kuud kestnud seisaku jäljed ei oleks asutustele ja ettevõtetele liiga sügavad.

Need seitse nädalat, mis oleme elanud justkui äralõigatuna muust maailmast, on muutnud meie suhtlemist, mõtlemist, käitumist ja tarbimisharjumusi. Linnainimesed on hakanud üha enam väärtustama maaelu, ruumi ja vabadust enda ümber. Ehk toob see kriis ka midagi head? Esimesi märke juba on: otsitakse võimalusi tulla maale elama. Ise olen saanud hinnalise kogemuse osaliseks: nii kohalikke kui ka üle-eestilisi vabatahtlike koosolekuid on nüüd, karantiiniolukorras peetud e-silla vahendusel. Missugune ressursi kokkuvõtteid nii ajas kui ka rahas! Selge see, et vahel on vaja ka reaalset kokku saada, näost näkku rääkida, arutada, vaielda, et tekiks sünergia. Tagasi vaadates pikkadele sõitudele Narva, Võrru, Otepäele ja mujale, tajun, et pooled seminarid ja koolitused võinuks juba ammu toimuda elektrooniliselt. Kriisi õppetund.

Eriolukorra tõttu on soiku jäänud seltsielu. Meil Kassarimaal on inimesed suhtunud asjasse igati mõistvalt. Kahes külamajas, kus usinate majaperenaiste eestvedamisel on aasta ringi käinud aktiivne elu: kinoseansid, võimlemis- ja käsitööringid, näitetrupi tegevus jms, on vaikus, ehkki mitte päris. Orjaku külamaja pakub oma ruumides mõnusat kaugtöövõimalust ja Kassari seltsimaja ümber toimetab perenaine, rajades lilleilu ja istutades maasikaid ning maitsetaimi, et kui kohvik Hõng taas ukseid avab, oleks omast käest võtta.

Viirus ise ei ole õnneks saarerahvast väga räsitud, kuid emotsionaalselt oleme ikkagi saanud haavata. Küllap on see tardunud aeg pannud meid väärtusi ümber hindama. Annaks Jumal tervist ja ikka häid uudiseid!

Mõtteid mõlgutasid Ester ja Toivo

Teated

Sel suvel Kassari näitetrupp üles ei astu, sest koos käimata ei kipu asi välja tulema.

Kassari Haridusseltsi **üldkoosolek toimub neljapäeval, 18. juunil kell 18.00 Kassari rahvamajas**. Selleks, et koosolek kulgeks vähemate kontaktidega ja riskivabamalt, palume seltsi majandusaasta aruandega varakult tutvuda ja oma küsimused aegsasti esitada. Juhatus vastab küsimustele esimesel võimalusel. Küsimusi saab esitada e-posti teel: info@kassarimaa.ee, samuti võib anda kirjalikult Merikese kätte muuseumi või Roberta kätte rahvamajja. 31. maini saab aruandega tutvuda muuseumis, seejärel rahvamajas.
